

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

ROZVOD A JEHO VLIV NA DÍTĚ

Vedoucí práce: Mgr. Iva Čejková

Autor práce: Zuzana Bláhová

Studijní obor: Náboženská výchova a etika

Forma studia: kombinovaná

Ročník: čtvrtý

2004

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Datum: 21. června 2007

Zuzana Bláhová

Děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Ivě Čejkové za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 MANŽELSTVÍ.....	7
1.1 Vznik manželství.....	8
1.1.1 Vznik prvního manželství.....	9
1.1.2 Vznik druhého manželství.....	11
1.2 Krize manželství.....	12
1.2.1 Vývojově podmíněné krize.....	14
1.2.2 Krize podmíněné pořadím manželství.....	17
1.3 Rozpad manželství.....	18
1.3.1 Příčiny a okolnosti rozpadu manželství.....	18
1.3.2 Specifika rozpadu druhého manželství.....	20
1.3.3 Míra rozvodovosti.....	20
2 DÍTĚ A ROZVOD.....	22
2.1 Aspekty rodičovství.....	22
2.2 Dopady rozvodu na dítě.....	25
2.2.1 Vývojově podmíněné dopady rozvodu na dítě.....	26
2.2.2 Úloha anamnézy dítěte v dopadech rozvodu.....	30
2.2.3 Deprivační vliv rozvodu.....	31
3 RODINA JAKO CELEK.....	35
3.1 Rodina ve společnosti.....	35
3.2 Rodina jako společenství.....	36
ZÁVĚR.....	39
Seznam literatury.....	43
Abstrakt.....	45

ÚVOD

Tato práce se zabývá aspekty rozpadu manželství, resp. rodiny, jeho prediktory a koreláty, příčinami, ale i dopady rozvodu na členy rozvrácené rodiny, ale zejména jeho dopady na dítě. Prvním impulsem ke studiu tohoto fenoménu byla zkušenost učiněná při studijní praxi ve speciální škole, kde jsem se poprvé setkala se způsobem prezentace rozvodu v učebnici občanské výchovy pro žáky osmého postupného ročníku jako něčeho běžného, neproblematického a všeřešícího.

K mému překvapení se v učebnici vyskytovalo jen pár psaných dialogů o fiktivním spolužákovi, jemuž se rozvádějí rodiče, informaci, že: „...rozpadem se myslí, když rodina přestává plnit svoje funkce, například výchovu dětí. Důsledky toho pak bývají různé, ale tím nejhorším je asi manželský rozvod.“,¹ dále parafrázi odst. 1 §24 ze *Zákona o rodině* o tom, že soud může manželství na návrh některého z manželů rozvést, je-li manželství neodvratně rozvráceno, a přehled pěti nejčastějších příčin rozvodů (rozdílné povahy manželů, manželská nevěra, alkoholismus, sňatek po krátké známosti a nezáměr o rodinu).² Postrádala jsem nějaké pozitivnější a povzbuzující informace, např. o tom, že když si manželé dají práci, může se jim podařit krizi překonat, nebo o tom, že se mohou obrátit na odborníka v manželské poradně, apod.

Nelze si dělat iluze o intelektuální úrovni žáků speciálních škol a základních škol praktických, nicméně tento typ informací by jistě nebyl nad jejich rozumové možnosti. Rozhovor s příslušnou vyučující mi potvrdil domněnku, že v tomto případě je celé téma spíše věcí invence a postoje učitele. Dozvěděla jsem se dále, že existuje učebnice novější,³ do níž jsem měla také možnost nahlédnout. V této učebnici je manželství připodobněno lodi, která musí proplout mezi různými nástrahami, jsou zde zmíněny některé prediktory kvality manželství a některé zásady udržování dobrých vztahů; odkaz na *Zákon o rodině* zůstává, stejně jako přehled nejčastějších důvodů rozvodu.⁴ Prezentace rozpadu manželství v této novější učebnici sice také neobsahuje informace o tom, jak zvládat manželské krize či kam se v takovém případě obrátit o pomoc, přesto je zde celé téma zpracováno v širších souvislostech, které umožní žákům hlubší vhled do celé problematiky. O to více mě zarazilo zjištění, že je nadále používána učebnice starší. Že je ovšem používání starší učebnice vedeno ekonomickými důvody („*máme je už nakoupeny, až se všechny opotřebují, přejdeme na učebnici novou*“), je bohužel už méně překvapující.

¹ MÜLLER, O. *Občanská výchova pro 8. ročník zvláštní školy*. 1995, s. 37.

² Srov. tamtéž, s. 8.

³ MÜLLER, O. *Občanská výchova pro 8. ročník zvláštní školy*. 2003.

⁴ Srov. tamtéž, s. 28 – 29.

Zajímalo mě, jak se kde s tímto tématem učitelé vypořádávají a jaký mají názor na učebnici, podle které mají v této věci postupovat. Proto jsem si jako téma bakalářské práce vybrala problematiku rozvodu jako tématu v učebnicích občanské výchovy pro 8. ročník zvláštních škol a rozhodla se provést v tomto směru výzkum. Sestavila jsem dotazník s položkami zjišťujícími postoj učitelů občanské výchovy k oběma učebnicím a položkami zjišťujícími preference obou učebnic a jejich skutečné používání, i důvody této skutečnosti. Dále dotazník obsahoval položky zjišťující postoje k rozvodu samotnému a položky zjišťující způsob, jak učitelé konkrétně při výuce v otázce rozvodu postupují. Nedílnou součástí dotazníku tvořily jako příloha scany příslušných kapitol hodnocených učebnic.

Tento dotazník jsem rozeslala do 194 dětských domovů, diagnostických a výchovných ústavů, k nimž většinou také přiléhají základní školy praktické a školy speciální (dříve zvláštní školy). Důvodem byl situační kontext: v těchto institucích je vysoká koncentrace dětí z rozvrácených rodin a je proto v jejich případě obzvláště důležité, jaké poznatky si odnesou z instituce, která vedle jejich (dysfunkční) rodiny zastává hlavní výchovně-vzdělávací úlohu. Nezáměr těchto institucí o otázky ve výzkumu nastolené byl ovšem drtivý – vrátily se mi pouze 3 vyplněné dotazníky. Kvůli tomuto deficitu analyzovatelných dat jsem byla nucena upustit od výzkumného zaměření své bakalářské práce.

Neupustila jsem však od tématu rozvodu. Právě mizivý zájem o výzkumem nastolené otázky, projevený oslovenými institucemi, mě přivedl k ještě hlubšímu zájmu o aspekty rozpadu manželství. Jestliže učebnice obsahují takové informace, co se vlastně o vzniku, krizích a rozpadu manželství ví? A co se ví o dopadu rozvodu na děti? Rozhodla jsem se proto téma rozpadu manželství a rodiny zpracovat z teoretického hlediska a tímto rozhodnutím byl vytyčen cíl práce: Za prvé, integrovat poznatky z teoretické i poradenské psychologie, pedagogiky, sociologie a v neposlední řadě i závěry církevních autorit do jednoduššího obrazu mapujícího příčiny, průběh a důsledky jevů provázejících vznik a rozpad manželství, a to zejména se zřetelem dopadu těchto jevů na dítě. A za druhé, identifikovat možnosti prevence těchto dopadů, a to prostřednictvím již zmíněných teoretických poznatků.

Základní literaturu tvoří tyto tituly: BECK, U. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*; BLAŽKOVÁ, P. et. al. *Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence*; *Familiaris Consortio. O úkolech křesťanské rodiny v současném světě. Apoštolská adhortace Jana Pavla II. z 22. listopadu 1981*; LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*; LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*; MACEK, P. *Adolence*; MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*; MATĚJČEK, Z.; BUBLEOVÁ, V.; KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*; MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*; MOŽNÝ, I. *Proč tak snadno?*; MOŽNÝ, I.

Rodina a společnost; MÜLLER, O. *Občanská výchova pro 8. ročník zvláštní školy*, 1995; MÜLLER, O. *Občanská výchova pro 8. ročník zvláštní školy*, 2003; NOVÁK, T. *Rodičovské judo. Dítě během rozvodového řízení*; VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*.

Práce je rozdělena na tři části. První část se týká manželství a integruje získané teoretické poznatky do těchto tématicky ohraničených a na sebe navazujících kapitol: První kapitola je tvořena podkapitolami zaměřenými na okolnosti vzniku prvního i druhého manželství, druhá kapitola sestává z podkapitol pojednávajících o krizích manželského soužití a dějovou triádu uzavírá kapitola tvořená podkapitolami o okolnostech rozpadu manželství a rodiny.

Druhá část pojednává o dítěti v souvislosti s rozvodem rodičů tak, že se nejprve zaměřuje na kapitolu o aspektech rodičovství a poté na kapitolu tvořenou podkapitolami o vývojově podmíněných dopadech rozvodu na dítě, úloze anamnézy dítěte v těchto dopadech a konečně o možném deprivacním vlivu rozvodu.

Třetí část se zabývá pojetím rodiny jako celku ve dvou kapitolách: první je zaměřena na situaci rodiny v současné společnosti, druhá pak sleduje rodinu jako společenství. Závěr práce pak shrnuje získané poznatky, identifikuje silná a slabá místa současného stavu problematiky a naznačuje možná řešení.

1 MANŽELSTVÍ

Stručnou charakteristiku pozadí studovaného problému nabídla sociologická reflexe historického vývoje stavu rodiny a manželství. Rozklad tradičních společností, které cenily rodinu jako jednu z důležitých hodnot, relativizoval totiž i otázky rodinného práva. Radikálnímu tlaku na reformu rodinného práva a jeho autonomii od práva kanonického otevřely prostor už první buržoazní revoluce před několika staletími. Nemohly je nezařadit mezi své cíle, neboť regulace sexuálního, rodinného i reprodukčního chování, spojená skrze regulaci dědických pravidel i s ekonomickým ovládnutím, patřila ke sloupům tzv. *tradičního panství*. Mezi svobody, jež potřebovala pro svou existenci kapitalistická společnost, patřila nikoli na posledním místě nedotknutelnost osoby a svoboda smluvní. Bylo tedy v logice nového řádu, že sňatek dvou lidí měl být zbaven transcendence a získával povahu občanské smlouvy. Zpočátku nebylo možno dohlédnout všechny důsledky, které to s sebou přinese.⁵

⁵ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 207.

S nástupem modernity se rozvolnila některá významná pouta, jimiž společnost držela pohromadě rodinu jako mezigenerační společenství i jako manželský pár. Poklesla především síla ekonomického tlaku na udržení rodiny – rodina už není především společenstvím majetku a sdíleným hospodářstvím, jehož základem byla domácnost vlastníci dům, který sloužil zároveň jako ekonomická a výrobní jednotka. To drželo pohromadě generace, které se v něm postupně střídaly, vzájemně se prostupující. Manželský pár, který zaručoval fyzickou reprodukci, byl pak spojen manželstvím, jehož trvalost byla garantována transcendencí *co Bůh spojil, člověk nerozlučuj*. Tento systém v Evropě po staletí zajišťoval přenos majetku z generace na generaci a posiloval soudržnost společnosti. Už s rozpadem tradičních společností a s postupující industrializací odloučilo se pro stále více lidí bydlení a zaměstnání a ve vyšších společenských vrstvách se začal přesouvat důraz z kapitálu ekonomického na kapitál kulturní, který převzal úlohu hlavního nástroje, jenž rodině zajišťuje sociální vzestup. Manželství postupně ztrácelo svou posvátnost a měnilo se v občanskou smlouvu. Rodina ztrácela odpovědnostní vázanost k rodovému majetku a začala se zakládat v každé generaci znovu. Domácnost moderního typu, dvougenerační nukleární rodina, se začala postupně také stále častěji rozpadat rozvodem a reorganizovat opakovanými manželstvími.⁶

Tyto poznatky ilustrují vývoj instituce manželství z hlediska („makroperspektivy“) vývoje společnosti. Další pohled na manželství, tj. na jeho vznik, na krize manželství a na jeho rozpad, jsou vedeny zejména z hlediska jednotlivce či páru („mikroperspektivy“), které je ovšem na vhodných místech sociologickou makroperspektivou doplněno.

1.1 Vznik manželství

Chce-li si člověk pořídit nějakou rostlinu, zpravidla uvažuje o tom, proč ji chce pěstovat, při výběru rostliny sladí její náročnost na pěstování a své možnosti. Průměr naznačuje, že prvním tématem budou důvody a okolnosti vzniku manželství. Hodnotové výzkumy mladší generace zatím ukazují spíše tradiční hodnotové motivace při vytváření párů. Nejvyšší hodnota u ideálního životního partnera je jak pro muže, tak pro ženy dobrý vztah k dětem, následuje smysl pro rodinný život, zodpovědnost, poctivost, dobré vychování a tolerantnost. Tyto hodnoty jsou na prvních místech nejčastějších voleb jak u mužů, tak u žen. Hodnoty individualizace a soutěživosti jsou až v druhé polovině škály výběrů. Vývoj porodnosti však ukazuje na možnou změnu těchto postojů a očekávání. Najít partnera s takovými charakteristikami je zřejmě stále těžší.⁷

⁶ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 266 – 267.

⁷ Srov. tamtéž, s. 258 – 259.

Protože se také okolnosti vzniku manželství liší podle toho, zda se jedná o manželství první nebo další, je třeba se ně zaměřit i z tohoto hlediska.

1.1.1 Vznik prvního manželství

Mladí lidé dnes uzavírají manželství s vědomím vysokého procenta rozvodovosti. Jaké jsou tedy jejich důvody učinit tento důležitý životní krok i s tak velkým rizikem neúspěchu? Základní odpovědi na otázku, proč vlastně lidé uzavírají sňatek a proč chtějí vytvořit rodinu, se u žen a u mužů poněkud liší, jak ukáže následující přehled (ovšem jak u mužů, tak u žen existuje kromě uvedených důvodů ještě celá řada důvodů obtížně identifikovatelných).

Mezi hlavní důvody vedoucí k uzavření prvního manželství u žen patří jednak potřeba uplatnit cit, ale také cit získávat – jde o prastarou psychologickou i biologickou potřebu, která dochází svého naplnění ve věku tzv. rané dospělosti; dalším důvodem bývá získat oporu, jistotu a bezpečí – tento důvod navazuje na nejzákladnější potřeby dítěte, které přetrvávají až do dospělosti a které přirozeně pociťuje každý člověk. Dále je to potřeba být obdivována, být středem něčí pozornosti, což souvisí se sebevědomím a sebehodnocením a možností si ho vyrovnat; s tím také těsně souvisí potřeba prožívat naplno erotický a sexuální život – vytvořením stabilního vztahu totiž odpadají nejen zábrany, ale také pocity laciných sexuálních prožitků při náhodných a krátkodobých známostech. Jedním z dalších důvodů je touha identifikovat se s pozitivními vlastnostmi a schopnostmi partnera, neboť procesem identifikace může být stabilizováno často rozkolísané sebevědomí mladých dívek a žen; se sebevědomím může souviset i další důvod, a to potřeba uplatnit mateřské city vůči partnerovi (to neplatí o všech ženách, ale o jejich valné části, která se snaží, někdy až nadměrně, pečovat o svého partnera, ale také vytvářet pocit určité převahy nad ním. Také touha vyrovnat se ostatním, nezůstat pozadu za vrstevnicemi může být důvodem k uzavření sňatku, stejně jako touha odpoutat se od původní rodiny (což je mezník, kdy mladá žena přechází fakticky z role dítěte do role plně respektované dospělé osoby), či touha vytvořit nový životní styl, neboť v tzv. uzlových bodech života člověka, který dosáhl rané dospělosti, se objevuje touha změnit dosavadní životní styl, do něhož výrazně zasahovali rodiče. A konečně je to touha mít vlastní domácnost – je obecně známo i z živočišné říše, že žena v určitém stadiu svého vývoje začne toužit po vytvoření „hnízda“, a to daleko více, než je tomu u muže; a samozřejmě je důvodem také touha mít děti jako přirozená potřeba ženy, která může mít podle jejího osobnostního založení různou intenzitu.⁸

⁸ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 18 – 20.

U mužů se pak uplatňují některé stejné nebo podobné motivy jako u žen, ale mívají často jinou váhu či význam; některé důvody jsou pak specifické právě pro muže. K těm prvním patří potřeba být uznáván a milován, neboť pro mladé muže je uznání ze strany partnerky výrazným mezníkem přechodu do opravdové dospělosti, nebo potřeba mít stálou sexuální partnerku – zdá se, že u mužů má tato potřeba větší důležitost, neboť mladí muži se daleko více než ženy bojí odmítnutí, pokud projeví iniciativu ve vztahu vůči partnerce. K těm druhým pak lze počítat touhu přizpůsobovat partnerku svým představám – jde vlastně o tzv. *pygmalionský komplex*, v těchto mužích pak partnerčino zrání v souladu s jejich představami navozuje velmi příjemné pocity, nebo ovládat partnerku a mít v ní svůj majetek – partnerka se tak stává součástí partnerova „teritoria“, které je nedotknutelné, stává se součástí určitých pravidel, které on určuje a které ona nesmí porušovat. Dále jde o touhu přeložit na partnerku část životních povinností, neboť řada mužů, především těch, kteří měli starostlivé a milující matky, pokládá za samozřejmost, že žena má automaticky přebírat určité životní povinnosti, a sami se odmítají větší měrou o tyto povinnosti starat. Pak je tu také touha mít společné zájmy a právě společné zájmy se považují za jednu z nejvýznamnějších prerekvizit dobrého fungování manželství – není náhodou, že rozvádějící se manželé uvádějí na jednom z prvních míst ztrátu společných zájmů a jejich rozdílnost. A konečně, touha mít společné cíle pro budoucnost – společné budoucí cíle hrají ve vzniku manželství a jeho pozdější stabilizaci výraznou roli.⁹

Je zřejmé, že je jiná motivační struktura u mužů a jiná u žen. Je také zřejmé, že se podstatně liší důvody k uzavření sňatku podle věku partnerů a také podle věkového rozdílu mezi nimi. Každé manželství musí také nutně prodělat různě dlouhé *období adaptace*, kdy jeden si zvyká na druhého, na společný život, ale také na drobné či větší střety zájmů a vytváření nutných kompromisů. Je však třeba upozornit na jeden obecný mechanismus: u některých mladých lidí vzniká sebeklam, že jsou řádně připraveni na role manželského partnera a rodiče a že tyto role vítají a těší se na ně. Tento sebeklam vychází patrně z výrazného rozdílu, který bezpochyby existuje mezi rolí manželskou a mileneckou. Někdy se mění chování jednoho partnera k druhému po uzavření sňatku až neuvěřitelně rychle. Manželská role přináší na nové požadavky na společné soužití, se kterými oba partneři příliš nepočítali, nebo o nich hovořili pouze teoreticky. Příkladem může být často velmi podceňovaná úloha ekonomiky.¹⁰

⁹ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 23 – 26.

¹⁰ Srov. tamtéž, s. 26 – 27.

1.1.2 Vznik druhého manželství

Pokud se první manželství rozpadne, často alespoň jeden z bývalých partnerů dříve či později uzavře druhý sňatek. Nelze však očekávat, že okolnosti jeho vzniku či adaptační proces budou stejné, jako u manželství prvního. Takové očekávání by popíralo vliv zkušenosti na budoucí jednání. Faktory vzniku druhého manželství a adaptace na něj mají oproti těmto charakteristikám týkajících se pouze prvního manželství svá specifika: Faktory vzniku druhého manželství jsou nejen faktory emoční, ale také faktory obecně sociální a ekonomické, protože v našich podmínkách často pouze úplná rodina může lépe prosperovat než osamělá matka s dětmi. Nebezpečí spočívá v tom, že síla určitých potřeb (citových, erotických, materiálních) může dosáhnout takové intenzity, že nasazuje těm, kteří hledají nového partnera či partnerku, růžové brýle. Dochází tak vlastně k opakování téměř stejné situace, jako tomu bylo v prvním manželství. A podle zkušeností se rozvedení manželé stylizují před potenciálním novým partnerem daleko více, než je tomu před prvním manželstvím, a to proto, že mají daleko více věcí, které chtějí skrývat a o kterých nechtějí hovořit, a proto, že jsou si již také daleko více vědomi svých vlastních chyb a skrytých požadavků.¹¹

Čeho si kupodivu ani muži a ni ženy nejsou vědomi, je hlubší psychologický mechanismus, tedy jakýsi klíč, kterým se řídí výběr nového partnera. Ukazuje se totiž, že lidé při volbě nového partnera dělají tzv. *systematickou chybu*, což znamená, že stále volí špatně, aniž by si toho byli od počátku vědomi. K potenciálnímu partnerovi totiž nejsme přitahováni jen zevními tělesnými znaky, ale i znaky složitějšími, osobnostními, které často nedovedeme dobře definovat. U žen, které se rozvedly v mladším věku, vstupuje do hry ještě další faktor, a to zda mít či nemít další dítě.¹²

Pokud jde o druhé manželství jen pro jednoho z partnerů, vážnou překážkou bývají rodiče dosud svobodného partnera, častěji partnerky, neboť vzít si rozvedeného muže s dětmi (byť nejsou v jeho péči) se stále pokládá za něco nepatřičného, s čím se nelze chlubit a co je předeem odsouzeno k zániku. Jde-li současně v takovém manželství o větší věkový rozdíl, což je časté, narážejí na sebe až překvapivě brzy odlišné požadavky na životní styl (touha po klidu a pohodlí versus aktivní a společenský životní styl).¹³

Adaptační proces druhých manželství má pak tyto specifické rysy: V první řadě jeden či oba partneři mají za sebou zkušenost, že při řešení i běžných denních problémů je potřeba být připraven k ústupkům a chápání potřeb toho druhého; k nutným kompromisům je vede také

¹¹ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 47 – 48.

¹² Srov. tamtéž, s. 48.

¹³ Srov. tamtéž, s. 50.

obava, aby při příliš důrazném prosazování vlastních řešení nevznikly v rodině konflikty a manželství se nerozpadlo. S ohledem na věk a stupeň sociální zralosti partnerů by mělo do vzájemných vztahů vstupovat více racionálních prvků a z těchto příčin lze očekávat menší závislost na rodičích. Potenciálním nebezpečím je okolnost, že rozvedený muž, který si bere rozvedenou ženu s dítětem, se většinou stěhuje do jejího bytu a může se tam po určitou dobu cítit poněkud cize – nebývá lehké překonat nevděčnou roli cizince.¹⁴

Ukazuje se, že už sám rozbor okolností vzniku manželství (ať prvního, či druhého), odkazuje k problematice kvalitativního vývoje manželského vztahu a odhaluje jeho křehkost. Ostatně, starý příměr říká, že bez péče a starostlivosti nelze očekávat kvalitní plody ani z té nejdražší rostliny v nejpěknějším květníku. Každý, kdo chce mít z rostliny radost a užitek, přečte si alespoň základní příručku o jejím pěstování. Kdo spoléhá, že stačí jen s láskou zasadit a pak bez práce sklízet, splácí nad výdělkem. Ani manželství nelze jen „zasadit“, je třeba se seznámit s potenciálními škůdci a podmínkami správné péče.

1.2 Krize manželství

V příměru o rostlině se hovoří také o pohnutkách k jejímu pořízení. Marno se nad kaktusem zlobit, že na něm neroste citrón. I manželství, které je uzavíráno z nevhodných důvodů, je ohroženo problematickým růstem, či dokonce zánikem. Typy důvodů k uzavření manželství, které mohou již předem s vysokou pravděpodobností další pokračování manželského svazku ohrozit, uvádí Matějček s Dytrychem,¹⁵ přičemž se tyto důvody týkají převážně dívek:

- a) nechtěné těhotenství: má nejen významný vliv na prosperitu dítěte z takového těhotenství narozeného, ale nechtěné dítě je chronickou zátěží pro oba partnery,
- b) rozchod s rodiči: častá snaha opustit původní rodinu, protože jsou v ní konflikty, ať už mezi rodiči navzájem, nebo konflikty obou rodičů s již téměř dospělým dítětem,
- c) vytrvalý nátlak rodičů: tento tlak může být tak intenzivní a nepříjemný, že aby mu mladý člověk unikl, vezme si prvního člověka, který se mu zdá aspoň trochu přijatelný,
- d) vytrvalý nátlak partnera či partnerky: někdy, ačkoli je partner odmítán, znovu a znovu se uchází o přízeň, většinou získává i přízeň rodičů své vyvolené či svého vyvoleného,
- e) zjevné ekonomické výhody: výběr partnera se neřídí ani tak tím, jaký je, ale jaké má ekonomické možnosti – snaha dosáhnout pomocí sňatku vysokého životního standardu nasazuje dívkám (a někdy i mladým mužům) růžové brýle,

¹⁴ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 49.

¹⁵ Srov. tamtéž, s. 21 – 23.

- f) získat mimořádné společenské postavení – zviditelnit se: na rozdíl od ekonomické motivace hraje ve vztahu k partnerovi a ve snaze získat ho jako manžela hlavní roli jeho zvláštní sociální postavení,
- g) dokázat svou neodolatelnost a „přebrat“ partnera jiné ženě: v takovém chování je skryto hluboké uspokojení z jakéhosi vítězství nad jinou ženou, uspokojení, že kdyby chtěla, může získat jakéhokoli partnera, i když je zadán.

O problémech adaptace na manželské soužití byla řeč již výše. Nezvzládnou-li manželé adaptační proces dobře, je-li problémů ve vzájemných vztazích více a jsou-li poměrně intenzivní, hovoří se o manželském nesouladu či disharmonii. Ukázalo se, že tento nesoulad prožívají muži a ženy rozdílně. U žen se první známky nespokojenosti objevují již první rok po svatbě, u mužů pak paradoxně několik měsíců před rozvodem. Myšlenky na rozvod se nejprve tají, jsou součástí jakéhosi vnitřního hodnocení rodinné situace. Později se však objevují v podobě verbálního vyhrožování. Nicméně i úvahy či vyhrožování rozvodem lze ve značné míře případů brát jako součást adaptace na manželské soužití.¹⁶

V době, kdy se téměř každé druhé manželství rozpadá, se problematika nesouladu mezi rodiči samozřejmě dotýká i jejich dětí. Častou chybou rodičů je domnívat se, že s tím, jak dítě vyrůstá a stává se samostatnější, se automaticky snižuje potřeba energetické a časové investice do něj. Ovšem, právě nástup dítěte do školy a jeho léta na základní škole představují větší či menší vpád do chodu rodiny, na který je třeba reagovat a vytvořit dítěti podmínky pro úspěšné zvládnání školního života. Další zátěží pro manželskou dvojici může být to, co se nazývá *první vývojová manželská krize*. Poradenské zkušenosti nasvědčují tomu, že i když je tato krize třeba již překonána, její dozvuky mohou být stále aktuální. U některých dvojic lze totiž také pozorovat plíživý proces *manželského vyhasínání* (úbytek romantičnosti, výskyt odcizení, apod.) a za takové situace mají partneři i nejbližší k nevěře. Toto vyhasínání si nemusí uvědomovat oba manželé současně, častěji to bývá žena, která začne v soužití strádat a obávat se o jeho další osud. Ve vystupňovanější krizi pocit nespokojenosti narůstá, názorové rozpory se zesilují, stupňují se hádky i protestní mlčení.¹⁷

¹⁶ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 28.

¹⁷ Srov. BLÁŽKOVÁ, P. et. al. *Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence*, s. 160 – 162.

1.2.1 Vývojově podmíněné krize

Kromě zátěží a rizikových faktorů uvedených výše existují senzitivní či kritická období manželského vztahu, která lze označit jako systemická. Jde o zákonité vývojové fáze jedince, ale i o zákonité vývojové fáze manželství, jak jsou známa zejména ve vývojové psychologii.¹⁸

V první řadě jde o *období prvního bilancování ve 30 letech*: Do 30 let získá většina mladých dospělých všechny role typické pro dospělost: ekonomickou soběstačnost v určité profesní roli, uzavře manželství a stane se rodičem. Bilancování ve 30 letech lze chápat jako přechodnou fázi, kdy mají lidé tendenci směřovat k nějaké změně (partnera, zaměstnání, bydliště, počtu dětí apod.). Děje se tak dokonce i tehdy, není-li nespokojen, protože má potřebu se rozvíjet. Úkolem dospělosti je generativita, tj. rozvoj nebo vytváření něčeho subjektivně důležitého. Třicátník hledá a usiluje o pozitivní změnu. V oblasti manželství se bilance projevuje hodnocením aktuálního partnerského vztahu, míry jeho uspokojivosti, nebo alespoň přijatelnosti. V období prvního bilancování kolem 30 let se zvyšuje riziko rozpadu manželství. První krize manželství se objevuje přibližně po 3 – 4 letech společného soužití, spojeného se zásadní změnou životního stylu a omezením individuálních potřeb (dříve k této krizi docházelo o něco později, až po 6 – 7 letech). V době idealizovaného vztahu zamilovanosti je akcentována shoda s partnerem a jeho pozitivní vlastnosti. Naopak v době manželské krize bývají akcentovány rozdíly, míra neshody s partnerem a jeho negativní vlastnosti. Významným signálem rozpadu partnerského vztahu je neschopnost věcné a otevřené komunikace. Za těchto okolností, kdy začíná převažovat negativní hodnocení manželství, dochází snadno k rozchodu. Důvodem je převažující představa o účelu manželství, které by mělo saturovat celou řadu, především individuálních, potřeb, přičemž jeho další funkce nejsou považovány za tak důležité, resp. bývají potlačovány (např. výchova dětí). Bilancování manželství a další rozhodování mladých lidí ovlivňují zejména tři následující faktory: a) nerealistické očekávání mladých lidí, důraz na rovnost a stejná práva obou manželů a na uspokojení jejich individuálních potřeb; b) role obou manželů nejsou jednoznačně vymezeny a jejich naplnění je záležitostí individuální dohody a na této úrovni lze zdůvodnit oprávněnost téměř čehokoli, přičemž rodičovský vzor nemá větší význam, protože nebývá lákavý a navíc ani on není vždy funkční; c) obecně akceptované povědomí, že manželství lze kdykoli zrušit. Roste společenská tolerance k rozvodům jako standardnímu řešení nevyhovujícího manželského vztahu. Mnozí mladí manželé také zažili v dětství rozvod svých rodičů. (Častěji se rozpadají manželství těch, kteří sami pocházejí z rozvedené či jinak dysfunkční rodiny. Není divu, funguje zde sociální

¹⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, s. 358 – 482.

učení, osobní zkušenost ústící do sociální reprodukce, jíž se mění postoj, snižuje se důvěra v manželství jako instituci a za nejvhodnější – nebo alespoň za legitimní – strategii řešení manželských problémů je považován rozvod.)¹⁹

Dalším citlivým obdobím je tzv. *krize středního věku*, s níž se poměrně úzce pojí i riziko zvýšeného výskytu mimomanželských vztahů: V období střední dospělosti (35 – 45 let) roste tendence zabývat se sám sebou. Přispívají k tomu signály reálně se blížícího konce vlastního směřování (pocit tísně či deprese, pocit nedostatku energie, vyhaslosti a osamělosti). Člověk bilancuje svůj dosavadní život a zároveň uspořádává představy o vlastní budoucnosti. Krize středního věku vede k poznání, že nyní je poslední šance něco změnit, ale tato volba je omezená. Uvědomění ztráty možností může vést až k panice a zkratkovitému řešení, nebo naopak k rezignaci na jakoukoli změnu a postoji demonstrativní bezmocnosti. Krize středního věku mění postoj k mnoha hodnotám. Partnerský vztah prošel adaptační a stabilizační fází, v mnoha případech i různými krizemi. Současný stav je typický stereotypem, odklonem od ideálu, akceptací kompromisu a někdy i rezignací. Míra uspokojivosti takového vztahu bývá různá. Pokud je partnerství alespoň trochu uspokojivé, člověk je akceptuje tak, jak je, a pokud ho ani partner něčím zvlášť neobtěžuje, zpravidla nad ním ani příliš neuvažuje. Zdrojem případné převládající nespokojenosti bývá často *mýtus možnosti uchovat vztah v takové podobě, v jaké fungoval na počátku manželství*, který je projevem určité nezralosti a vede ke konfliktům a k hledání nové iluze. Občas se objeví potřeba znovu prožít milostné okouzlení, ale realisticky uvažující čtyřicátník si zároveň představuje komplikace, které by s tím byly spojeny. Zvýšené riziko nevěry je podporováno *mýtem poslední šance*, stimulujícím potřebu zkusit navázat ještě nějaký milostný vztah. Mimomanželský vztah se stal dost častou partnerskou zkušeností a změnil se i společenský postoj k takovým vztahům (tolerance, resp. lhostejnost). Nelze se však domnívat, že rozbití původního manželství je pouze důsledkem nevěry, spíše to bývá naopak – nevěra je důsledkem vnitřního rozpadu manželského vztahu. Manželský vztah by měl být zdrojem citové jistoty a bezpečí, avšak určité problémy může přinášet odlišný rozvoj osobností obou manželů a jejich hodnot, proměna původního vztahu jejich rolí a konečně také skutečnost, že každý z partnerů prochází jinými krizemi (resp. stejnými krizemi, ale v jiném čase). To zatěžuje a komplikuje vzájemné porozumění mezi manžely a sdílení problémů. V době vrcholu středního věku také dochází k *druhé krizi manželství*, která dále zvyšuje riziko rozpadu vztahu (změnily se potřeby, prožívání, uvažování i role všech členů rodiny), typické je např. časové překrývání krize středního věku rodičů a dospívání dětí.²⁰

¹⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, s. 358 – 363.

²⁰ Srov. tamtéž, s. 375 – 385.

Poslední velké mezní události se dějí v období starší dospělosti (45 – 60 let): Partnerský vztah stárnoucích manželů ovlivňují různé, vývojově podmíněné změny, např. proměna chápání intimity, generativity, různé změny zdravotního stavu, osobnosti i rodinné konstelace, zejm. osamostatnění dospělých dětí. Rodina se dostává do tzv. *fáze prázdného hnízda*. V této době se mění postoj k manželskému partnerovi i k tomuto manželství. Je třeba změnit životní styl, zvolit si náplň volného času i nový cíl, který by byl pro oba manžele přijatelný. Oba manželé jsou nyní svobodnější, ale mohou být také bezradní a nejistí. Společným cílem může být nakonec jen vztah k dětem, vnoučatům a společný domov. Stárnoucí člověk hodnotí svého partnera realisticky, manželský partner je součástí jeho života. Starší člověk si svého manželského partnera neidealizuje, ale akceptuje jej a smiřuje se s ním. Proti rozpadu manželství působí potřeba klidu a jistoty, kterou uspokojuje stereotyp dlouholetého manželství. Manželství stárnoucích lidí odpovídá spíše charakteristikám dobrého přátelského vztahu, než heterosexuálního partnerství, které převažoval v mladším věku. V této době se v průměru zvyšuje spokojenost s manželstvím. Padesátiletý člověk nepovažuje rozvod s manželským partnerem za smysluplný, pokud k tomu nemá opravdu závažný důvod. V době přípravy na odchod do důchodu se objevují obavy ze sociální izolace v rodině a z přesycení z kontaktu s manželským partnerem – současné manželství sice jeví přijatelné, ale představa ponorkového efektu v rodině obvykle příjemná není. Rozvedení či ovdovělí lidé tohoto věku obvykle řeší problém případného nového partnera. Pokud se rozhodnou zkusit nový partnerský vztah, jejich očekávání je rovněž odlišné od představ mladších lidí. Mnozí stárnoucí lidé ale už nehledají partnera ke stálému soužití, dávají přednost alternativě stabilního přítele, s nímž by trávili volný čas.²¹

V každé vystupňovanější krizi pocit nespokojenosti narůstá, názorové rozpory se zesilují, stupňují se hádky i protestní mlčení. V této situaci lze doporučit omezení dialogů týkajících se manželství, dočasné přitlumení sexuálních styků i romantických představ a naopak věcné řešení praktických problémů. Také ovšem tzv. *otevřené soužití*, ve kterém je každému umožněno věnovat se vlastním zálibám či přátelům a ve kterém je omezeno naléhání na sdílení těchto zálib či přátel ze strany partnera a naléhání na co největší podíl společně tráveného času. Útěšné může právě být vědomí toho, že jde o krizi zákonitou, vyskytující se pravidelně v té či oné podobě a s větší či menší naléhavostí takřka ve všech manželstvích – zkrátka vědomí

²¹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, s. 415 – 418.

toho, že nejsme sami, kdo něčím takovým prochází a že něco podobného už zvládl leckdo před námi.²²

1.2.2 Krize podmíněné pořadím manželství

K těmto zákonitě přicházejícím obdobím, jež mohou výrazně zatěžovat manželství (a pokud nejsou zdravě zpracována, tak i vážně ohrozit), nutno přičíst další zátěžové faktory týkající se speciálně manželství druhých. Výzkumy totiž říkají, že lidé s nevlastními dětmi vykazují soustavně menší spokojenost v životě, než lidé bez nevlastních dětí (častěji uvádějí, že děti působí problémy, jsou méně spokojeni s chováním manželského partnera k jejich dětem – a zvláště významně uvádějí, že kdyby se dalo všechno vrátit, znovu by se neženili/nevdávaly).²³ Ukázalo se také, že z manželství s nevlastními dětmi odcházejí děti z domova dříve, než z manželství s dětmi jen vlastními. Nemusí to znamenat, že rodiče (ať vlastní, či nevlastní) z domova děti vypudí, ale že děti odcházejí z domova samy, dobrovolně a rády, protože jejich rodinné prostředí je pro ně stresující. Poněvadž tyto děti mají většinou někde ještě jednoho rodiče, s nímž mohou žít, jsou také poněkud volnější v odletu z hnízda, než vlastní děti. Ve vlastních dětech je spíše hledán zdroj manželské harmonie, než nesouladu. Vlastní děti totiž snáze navodí manželský souhlas například v otázce, jak má manželský pár využít finančních zdrojů. Naopak děti nevlastní jsou potenciálně zdrojem rozporů, kam a jak rodinné zdroje umístit.

Jak je vidět, má-li manželský pár úspěšně pěstovat svou rostlinku manželství, musí být ustavičně hotov vypořádávat se s tou či onou nástrahou. Nutno však podotknout, že víme-li, co nás na cestě pěstitele čeká, lépe se na ni vybavíme a máloco nás zaskočí. Otázkou pak je, jaké informace se nám o náležitostech pěstování dostanou – a sháníme-li je vůbec. Těm, kteří nechtějí nic slyšet a z neúspěchu osočují vždy okolí, je těžko pomoci. Pro ty, kdo pomoc hledají a chtějí, je cesta mnohem snazší. Nemusí to být vždy jen pomoc odborná, mnoho podpory poskytne i duchovní opora.

Těm, kteří pokládají za příliš těžké či nemožné připoutat se na celý život k jednomu člověku a těm, kdo se nechávají strhnout kulturním proudem, který pohrdá věrností a nerozlučitelností manželství, je také církev povinna přinášet radostné poselství o definitivnosti manželské lásky, jež má svůj základ a svou sílu v Ježíši Kristu. Svědčit o neocenitelné hodnotě ne-

²² Srov. BLAŽKOVÁ, P. et. al. Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence, s. 160 – 162.

²³ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 12 – 14.

rozlučitelnosti a manželské věrnosti je podle zesnulého papeže Jana Pavla II.²⁴ jedna z nejnálehavějších a nejdůležitějších povinností křesťanských manželských dvojic v naší době. Bůh chce a daruje nerozlučitelnost manželství jako plod, znamení a požadavek absolutně věrné lásky, s jakou Bůh vychází vstříc člověku a Kristus církvi. Dar svátosti je pro křesťanské manžele povoláním i přikázáním, aby si přes všechny zkoušky a těžkosti zůstali věrní. Pak jsou všechny krize, ať ty zákonité, vývojové, nebo jakékoli jiné, pro takové manžele mnohem snáze překonatelné.

1.3 Rozpad manželství

Pokud se přece jen nepovede zvládnout správnou péčí a útoky všech škůdců, rostlina zpravidla zahyne. Pokud jde o rostlinu manželství, mluvíme o jeho rozpadu. Různé důvody mohou přivést platné manželství k bolestné a často nenapravitelné roztržce. Osamocení a jiné obtíže jsou pak často údělem pro opuštěného manžela, zvláště když je nevinen. Křesťanům v této situaci pak má obec věřících pomáhat zvládnout ji tím, že je zahrne úctou, solidaritou a pomocí, aby dokázali zachovat věrnost. Týž případ podle papežského stolce nastává u manžela, který se rozvedl a velmi dobře ví, že platné manželství je podle kanonického práva nerozlučitelné a proto nevstupuje v žádný nový sňatek, nýbrž zachovává věrnost křesťanskému životu. Důsledkem toho je vzácné svědectví křesťanské stálosti a věrnosti před světem i před církví. Nic také nebrání tomu, aby byli takoví lidé připuštěni ke svátostem.²⁵

1.3.1 Příčiny a okolnosti rozpadu manželství

Bohužel kromě takzvaných překotných a neuvážených manželství existují také překotné a unáhlené rozvody, kdy někdo z partnerů – častěji žena – požádá o rozvod někdy z poměrně malicherných příčin. V některých rodinách však dochází postupem času k odcizování partnerů a k nenaplňování jednotlivých důležitých funkcí, které rodina má. I rodina, ve které nejsou plněny její základní funkce, může žít dále formálně pohromadě a v takovém případě hovoříme o rozpadu rodiny *nedeklarovaném*. Za *deklarovaný* rozpad rodiny považujeme ukončení manželství rozvodem. Různá šetření sice ukázala, že existují rozdíly v uvádění důvodů k rozvodu mezi muži a ženami, ale obecně lze říci, že na prvních místech se uvádí rozdílnost povah, nevěra, mimomanželská známost partnera a mimomanželská známost vlastní, neuvážený sňatek,

²⁴ Srov. *Familiaris Consortio*, §20.

²⁵ Srov. *Familiaris Consortio*, §83.

ženy navíc uvádějí často alkoholismus muže a jeho nezáměr o rodinu.²⁶ Srovnáme-li výpovědi mužů a žen, muži uvádějí častěji důvody, které spíše svědčí o vzájemných neshodách, zatímco ženy zdůrazňují zavinění partnera.

Získat spolehlivý přehled příčin rozvodů je však obtížné. Do výsledků mohou zasahovat náboženské, kulturní, etnické a jiné zvyklosti, ale také zdroje těchto údajů. Data je možno získat od manželských poradců či z rozvodových statistik, ale spolehlivost obou zdrojů je otázkou. Údaje od manželských poradců jsou poměrně spolehlivé, ale nelze je považovat za informaci o celé rozvádějící se populaci, neboť jejich klientelu tvoří spíše vzdělanější vrstvy obyvatelstva s vyšším sociálním postavením. Rozvodové statistiky vyplňované soudci zase nebývají úplně a dostatečně detailní, či jsou dokonce přímo zavádějící (pár udává nějaký důvod jen proto, aby měl soud dostatečný důvod je rozvést).²⁷

Bez ohledu na teoretizování o příčinách má však rozvod manželství jako určité společenské opatření zasahující do života rodiny rozporný charakter. Na jedné straně má zastavit negativní jevy probíhající v podmínkách dlouhodobě disharmonického manželství (proto ve většině zemí existují více či méně liberální rozvodové zákony), na druhé straně je rozvod provázen celou řadou negativních důsledků, které se projevují v nejrůznějších oblastech života. Rozvod je tedy formálněprávním ukončením manželského vztahu dvou jedinců, administrativním řešením v procesu rozvratu manželství poté, co selhaly všechny ostatní cesty k vyřešení problémů, které se v rodině postupně objevily. Dalo by se předpokládat, že rozvod přinese zásadní obrát v dlouhodobé konfliktní rodinné situaci, celkové uklidnění a obnovení duševní rovnováhy. To se však děje jen zřídka. I po formálním ukončení manželství se objevují složité devastující rozpory týkající se (kromě ekonomického vyrovnání bývalých manželů či jejich často komplikované bytové situace) hlavně svěření dětí do výchovy a úpravy styku s dětmi. Pozitivní i negativní podněty, které působí na rozvedené manžele a jejich děti, vyvolávají nový druh psychické zátěžové situace, kterou musejí všichni aktéři rozvodu řešit. Rozvrat manželství a následný rozvod zasahují do těchto různých oblastí života, byť kvalitativně i kvantitativně různě: a) životní úroveň; b) zaměstnání; c) vztahy k příbuzným a přátelům; d) vztahy k dětem; e) citový život ve vztahu k druhému pohlaví; f) vztahy k bývalému partnerovi; g) úroveň zdraví.²⁸

²⁶ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 28 – 30.

²⁷ Srov. BLAŽKOVÁ, P. et. al. Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence, s. 165 – 169.

²⁸ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 34.

1.3.2 Specifika rozpadu druhého manželství

Stejně jako u vzniku manželství, i u jejich rozpadu nacházíme rozdíly mezi prvním a druhým manželstvím. Příčiny jsou sice i u druhých manželství v podstatě obdobné, avšak existují zde určité specifické rysy. Protože druhé manželství vzniklo proto, aby napravilo a splnilo to, co se v prvním manželství nepodařilo, daleko více se od něj také očekává.²⁹ Vstupuje se však do něj se všemi negativními prožitky z dřívějšího vztahu a případné konflikty tak mohou nabývat větší intenzity. Výrazněji, než v prvním manželství se také mohou projevovat určité povahové vlastnosti svědčící o nižší stabilitě osobnosti a nižší schopnosti rodinu založit a trvale se o ni starat.³⁰ Uvádějí se tři hlavní důvody, proč se druhá manželství rozpadají:³¹

- a) druhá manželství si vybírají lidé, kteří jsou více ochotni neuspokojivé manželství ukončit, zatímco prvá manželství zahrnují přednostně lidi, kteří rozvod vůbec nepřipouštějí, nebo se alespoň zdráhají na něco takového pomyslet – je to tedy spíše postoj účastníků vztahu, než sama jeho kvalita, co činí druhá manželství náchylnější k rozvodu,
- b) druhá manželství trpí nedostatečnou institucionalizací (jsou to vztahy s bývalým manželem a jeho rodinou, a na to nemáme společenské normy), nový manželský pár shledává, že má více problémů než toho, o co se může opřít – to samo by však nevedlo k vážným obtížím, pokud by však v rodině nebyly nevlastní děti,
- c) rozvod prvního manželství a následkem toho pak druhé manželství si svým způsobem „vybírají“ ty lidi, kteří jsou nositeli problémů, takže činí každé manželství problematickým (alkoholici, citově chladní, nevyrovnaní či sobečtí lidé, apod.).

1.3.3 Míra rozvodovosti

Sociologie k dramatické míře rozvodovosti v naší civilizaci upozorňuje na dvě zajímavé skutečnosti: Jednak pravděpodobnost, zda manželství skončí rozvodem, je podstatně ovlivněna dobou, jež v průměru uplyne, než manželství skončí jiným možným způsobem, jmenovitě úmrtím jednoho z manželů. V 17. století, kdy rozvod byl v Anglii zcela vyjímečný, byla průměrná délka trvání manželství v chudých vrstvách 17 – 18 let. Vypadá to, jako kdyby moderní instituce rozvodu nebyla ničím jiným, než funkcionální náhražkou smrti. Před čtyřmi sty

²⁹ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 125.

³⁰ Neblahý vliv na druhá a další manželství se také přikládá nevlastním dětem. Zároveň se však při výzkumu i tzv. normálních, nerozvedených rodin ukazuje, že děti jako takové mají neblahý vliv na manželskou spokojenost (snižují manželskou interakci, komplikují dělbou práce v rodině, zvyšují nervozitu a napětí, snižují manželskou spokojenost, apod.). Dlužno však podotknout, že nevlastním dětem se neprávem přičítá i to, co platí o dětech v manželství obecně (Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 10.).

³¹ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 9 – 10.

lety se zkrátka málokdo dožil svého rozvodu, stejně jako se málokdo dožil své artrózy. Zlepšení úmrtnostních poměrů s sebou přirozeně přineslo i vzestup pravděpodobnosti konce manželství rozvodem. A za druhé, aby bylo možno manželství rozvést, je zapotřebí je nejdříve uzavřít. Ve společnostech, kde zůstává vysoký podíl celoživotně svobodných, žije méně lidí v manželství a i počet rozvodů je přirozeně menší.³²

Míru rozvodovosti, jak bylo řečeno, ovlivňuje i sňatečnost, a to nejen kvantitativně.³³ Prudký růst životní úrovně totiž odstranil bariéry, které znemožňovaly lidem bez prostředků sňatek a založení rodiny a sňatek se stal dostupným pro každého. V sedmdesátých letech minulého století v Československu do manželství vstupovalo 95 % svobodných mužů a 97 % svobodných žen, ovšem uvážíme-li, že v nejnižším odhadu 3 % populace tvoří homosexuálové, další cca 3 % lidé mentálně retardovaní a dalších nejméně 6 – 7 % jsou lidé natolik těžce chronicky nemocní či fyzicky handicapovaní, že manželský život a rodičovství vesměs přesahuje jejich síly, ukazuje se, že sňatečnost daleko překročila své přirozené limity. Pod společenským tlakem se vdávaly a ženili i ti, jimž chyběly pro manželský život základní předpoklady. Jejich manželství se také vesměs brzy rozpadala – vysoká sňatečnost zvyšovala i míru rozvodovosti. Údaj o padesátiprocentní pravděpodobnosti, se kterou dnes uzavírané manželství končí rozvodem, je zvyšován opakovanými rozvody. Určitá malá část populace se rozvede za život několikrát a tito „rotující“ jedinci zvyšují celkovou rozvodovost a zdánlivě zmenšují počet těch, kteří se nerozvedou nikdy.³⁴

Denní zkušenost podle Jana Pavla II. ukazuje, že také křesťan, který se rozvedl, většinou pomýšlí na nový sňatek (podle kanonického práva ovšem nekatolický, protože tu jde o zlo, které stále více postihuje i katolické kruhy). Církev však nemůže jen tak opustit ty, kdož vyhledali nový svazek, i když už byli s jedním partnerem spojeni svátostí manželství. V takové situaci je nutno dobře rozlišovat například mezi člověkem nespravedlivě opuštěným přes veškerou jeho snahu manželství zachránit a člověkem rozvrátivším církevně uzavřené manželství svou těžkou vinou. Jiní také uzavřeli nový svazek s ohledem na výchovu dětí, přičemž byli subjektivně přesvědčeni, že dřívější manželství nebylo platné. Tito věřící sice nemohou být připuštěni k eucharistickému stolu, neboť jejich životní stav a poměry jsou v rozporu se smlouvou lásky mezi Kristem a církví (a také aby jejich připuštěním k eucharistii nebyli věřící uváděni ve zmatek ve věci učení církve o nerozlučitelnosti manželství), ale církev se má za ně denně modlit, vybízet je k účasti na oběti mše svaté a nabízet jim spásanosné prostředky.

³² Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 209 – 210.

³³ Srov. tamtéž, s. 211.

³⁴ Srov. tamtéž, s. 267 – 268.

Pokud se však muž a žena nemohou rozejít například kvůli výchově dětí a zaváží se přitom k úplné zdrženlivosti, mohou přistoupit k svátosti smíření, která otevírá cestu ke svátosti eucharistie.³⁵

Pokud se tedy rozpadne manželství, ať církevní či občanské, je tak či tak pro všechny nutné vypořádat se zdárně s obdobím adaptace na život po rozvodu. I zde je dobré obeznámit se s tím, co takové období obnáší, aby byla adaptace snazší a úspěšnější. Pomáhá-li křesťanská obec svému spolubratru v tomto těžkém období, jak je uvedeno výše, jistě mu tento proces adaptace velmi usnadní.

2 DÍTĚ A ROZVOD

V příoměru o manželství a rostlině může být dítě přirovnáno ke květu. Vytrhává-li kdo, nebo přesazuje, kvetoucí rostlinu, naděje se nejspíše toho, že květ uschne a odpadne. Stejně tak nemůže být dítě bez následků, vytrhává-li se z kořenů manželství jeho rodičů.

Dospělí vzali rozvodem zpět své „ano“ dané sobě navzájem. Nemohou však po rozvodu jen tak vzít zpět své „ano“ dané dětem, tento svazek nelze zrušit. Někteří, uzavřou-li nové manželství s partnerem, který má také děti, naopak svou rodičovskou roli ještě rozšíří. Člověk totiž patří k nemnoha biologickým druhům, kteří jsou schopni přijímat za vlastní opuštěná mláďata svého druhu. Protože dítě se v situaci rozvodu neocitlo samo od sebe, ale právě prostřednictvím svých rodičů, uvádí vlastní problematiku dopadů rozvodu na dítě kapitola o některých aspektech rodičovství. Poznatky o možném deprivačním působení rozpadu rodiny pak problematiku dopadů rozvodu na dítě doplňují.

2.1 Aspekty rodičovství

Spolu s rodičovstvím *biologickým* je tu i rodičovství *psychologické*. Dnešní psychologické poznatky podle nich dokládají, že dítě samo přijímá za matku a otce toho, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chová, a pramálo mu záleží na tom, zda mají o svém rodičovství úřední potvrzení. Podstatou vztahu mezi dítětem a jeho rodičovskými osobami není to, že je někdo krmí nebo mu působí jinou tělesnou příjemnost, ale to, že mu poskytuje jistotu a oporu v poznávání neznámého a „nebezpečného“ světa kolem. O přijetí dítěte také rozhodují tzv. *rodičovské postoje*, které nevznikají teprve těhotenstvím nebo porodem dítěte, ale vytvá-

³⁵ Srov. *Familiaris Consortio*, §84.

řejí se celým předchozím životem od časného dětství do dospělosti. Stavebními kameny jsou zkušenosti s vlastními rodiči, popřípadě lidmi na jejich místě, a zážitky z vlastní rodiny.³⁶

K tomu dokládá sociologie rodiny výsledky studií o vlivu (sociálně reprodukované) sociální stratifikace na péči o dítě:³⁷ Matky z dělnických tříd častěji na dítě křičí, častěji ho plácnou, častěji mu hrozí nějakou autoritativní postavou či tím, že ho dají z domu nebo opustí. Úzkostněji kontrolují, aby si dítě nehrálo s přirozením, častěji také považují tatínka za přísnějšího, než jsou samy. V dělnických rodinách se ovšem také méně hrozeb uskuteční. V této sociální třídě je také podíl otce na péči o dítě nejnižší. Nejvyšší podíl této péče pak vykazuje tzv. *nižší střední třída*. Bez ohledu na sociální třídu či status, péče o dítě a vztah k němu je však první a podstatnou prověrkou vztahu člověka k člověku, jak upozorňuje Jan Pavel II.³⁸ Jedině tak mohou děti přispívat k posvěcení rodičů, že jim jejich rodina bude poznávacím znamením křesťanských hodnot.

Ve vnitřním psychickém přijetí dítěte je zřejmě podstata psychologického rodičovství. To znamená, že v tomto bodě jsou rodiče vlastní, stejně jako nevlastní,³⁹ osvojitelé stejně jako pěstouni, v téže situaci životní zkoušky. Mají psychicky přijmout jak dítě, tak i sami sebe jakožto jeho nové, byť nevlastní, rodinné vychovatele. Předpokladem k tomu je, aby sami sobě ve svém postavení dobře rozuměli. Ve vztahu nevlastních rodičů a nevlastních dětí tedy mohou být na jedné straně naplňovány důležité potřeby, které vedou k pocitu uspokojení ze života u dospělých a ke zdárnému psychickému vývoji dětí. Na druhé straně může jít, bohužel, o vztah charakterizovaný zraňujícími konflikty, o vztah přinášející nadměrný specifický stres se všemi jeho důsledky v oblasti psychického i tělesného zdraví.⁴⁰

Ústředním psychologickým problémem každého náhradního rodičovství, a tedy i rodičovství nevlastního, je otázka *rodičovské identity*. Identita je vědomí našeho společenského „já“, naše vnitřní odpověď na otázku, kdo jsem a co znamenám pro sebe a pro druhé, jaké místo zaujímám v předivu vztahů ve svém sociálním prostředí. Nevlastní rodičovství zcela přirozeně a nevyhnutelně budí zvýšený, někdy až vtíravý zájem společenského okolí a nevyhnutelně vede k ostřejšímu hodnocení než tzv. *normální rodičovství* vlastní. S touto okolností je tedy

³⁶ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 65 – 66.

³⁷ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 102.

³⁸ Srov. *Familiaris Consortio*, §26.

³⁹ Pro děj založení druhé rodiny dalším sňatkem a jeho následky není dost výrazů vhodných ani dost diferencujících. V odborné terminologii ani v lidovém jazyku nemáme samostatné označení pro nevlastní děti a nevlastní rodiny. Slovo *ne-vlastní* je jen negací *vlastního*, jež v tomto případě znamená něco přirozeného, pravého, žádoucího, zatímco *nevlastní* pak znamená něco nepravého, nepřirozeného, nežádoucího. Jde tedy o označení až pejorativní, i když si to mnohdy jeho nositelé vůbec nezasluhují (srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 64).

⁴⁰ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 7.

třeba počítat jako s určitou daností, kterou by nevlastní matky a nevlastní otcové měli samozřejmě přijmout a pozitivně zpracovat.⁴¹

Každé dítě získává genetickou výbavu z poloviny po vlastním otci a z poloviny po vlastní matce. Každá z těchto polovin se pak ještě skládá ze dvou polovin po obou prarodičích. Nikdy však nevíme, jak jsou všechny tyto části dědičného vkladu v určitém konkrétním dítěti namíchány. Jde-li však o naše vlastní dítě, jsou nám naše vlastní charakteristiky víceméně dobře známy, takže ani dědičně předávané znaky našeho dítěte nebudou pro nás patrně žádným velkým překvapením. Jsou však případy, kdy je toto základní porozumění dítěti ztíženo a nevlastní rodiče k těmto případům nepochybně patří. Nevlastní otec a nevlastní matka nemají s dítětem geneticky nic společného, znají však (zpravidla dosti dobře) svého nového manželského partnera, čili vlastního rodiče dítěte. Mohou tedy přinejmenším porozumět tomu, co má toto dítě po onom známém genetickém rodiči. To by jim také mohlo pomoci najít svou novou rodičovskou identitu.⁴²

V otázkách nevlastního rodičovství a nevlastního dětství není možno obejít fenomén nevlastního prarodičovství, neboť, jak dokládají výzkumné studie, prarodiče jsou těmi, kdo ze sociálního okolí jsou nejvíce angažováni na osudu svých dospělých dětí, jejich manželství a prosperitě jejich rodiny.⁴³ Více než kohokoli jiného se jich dotýkají záležitosti dospělých dětí a nedospělých vnoučat a následkem toho mají také více než kdo jiný do rodin svých dětí aktivně zasahovat. V případě druhého manželství, event. druhého rozvodu to však platí dvojnásob. Už prosté pomyšlení, že budou mít kromě vlastních vnoučat i vnoučata „nevlastní“, přináší prarodičům mnohdy tak velkou psychickou zátěž, že při svých (s ohledem na věk) snížených adaptačních schopnostech nejsou s to se s ní vyrovnat. Brání pak svou osobní integritu a snaží se něco takového vůbec nepřipustit. Problémem je ovšem především osoba „vetřelce“, tj. nového partnera jejich dítěte. Zkušenost také říká, že babičky a dědečkové přijímají svá „nevlastní“ vnoučata zpravidla s menšími zábrany než nevlastní rodiče samotní. Děti samy většinou postoj prarodičů rychle vycítí a podle toho zpravidla vypadá jejich odezva.

To jsou tedy otázky, kterými by se měl zabírat každý rozvádějící se člověk – a tím spíše člověk znovu sňatek uzavírající. Nevlastní děti bývají zahrnovány do zátěžových faktorů druhého manželství (viz výše v kapitole 1.2.2 a 1.3.2) a v případě rozvodu a úvahách o dalším manželství je tedy nutno si uvědomit, že naše vlastní dítě je vždy potenciálním nevlastním dítětem se všemi stigmaty a negativy, která s sebou taková role nese. I my jsme ovšem, kromě

⁴¹ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 68 – 69.

⁴² Srov. tamtéž, s. 67 – 68.

⁴³ Srov. tamtéž, s. 110 – 114.

role vlastních rodičů, v takové situaci vždy potenciálními otčímy a macechami se všemi zátěžími takové role.

2.2 Dopady rozvodu na dítě

Pro dospělé je díky rozvodu konec trápení přece jen už na obzoru, pro dítě však mnoho věcí teprve začíná, a ne věcí právě jednoduchých. V první řadě jsou to změny ve vzájemných vazbách a vztazích v rodině. Zejména se ho dotýkají změny vztahu obou rodičů k němu, což s rozvodem nedílně souvisí. Jde vůbec o jednu z nejdůležitějších a nejzávažnějších oblastí, do níž se rozvod promítá zásadním způsobem. Prolínají se zde totiž různé roviny a spojuje se zde problematika citových vazeb partnerů, vztahy k širší rodině, výchovné otázky i hmotná péče při zajišťování vývoje dětí.

Problémy začínají již v období úvah o rozvodu, dále v období podání návrhu a jeho projednávání, ale mnohdy pokračují konflikty týkající se dětí i po ukončeném rozvodu a stanovení osoby, které je dítě svěřeno do péče, a především i po stanovení dohody či soudního výroku týkajícího se styku s dětmi. Až na malé vyjímky již v období rozvodu (ať již záměrně či nezáměrně) se snaží oba rodiče „přetáhnout“ dítě na svoji stranu. Často bez ohledu na jejich věk a možnosti pochopení, co se vlastně v rodině děje, se jim svěřují a vykládají něco o tom druhém, něco špatného, něco, co ho má znehodnotit, co má ovlivnit kladný vztah dítěte k rodiči. Dítě je v roli pingpongového míčku, který dostává údery z obou stran, doprovázené rafinovanými falšemi. Až na vyjímky je dítě vázáno k oběma rodičům (podle svého věku) složitými citovými pouty. Dítě potřebuje, aby se naplnily jeho dvě nejzákladnější psychické potřeby (pocit bezpečí a jistoty) tím, že vidí oba rodiče jako klidné a vyrovnané osoby, které přinášejí úsměv a lásku. Předškolní i školní dítě má silnou potřebu identifikace se svými rodiči, má přirozenou touhu být stejně silný a obratný jako je otec a něžný a milující jako je matka. Jakákoli devalvace jednoho z rodičů osobou druhého rodiče narušuje tento proces a ohrožuje naplnění základních psychologických potřeb dítěte.⁴⁴

Ze zkušeností vyplývá téměř jednoznačně rozdíl (zvláště u školních dětí) v reakcích na rozvod mezi chlapci a děvčaty. Tento rozdíl spočívá především v tom, že chlapci vykazují nápadnější změny v chování, rebelují ve škole, přitahují na sebe pozornost a mají, možná i v důsledku svého chování, zhoršený prospěch. Děvčata, která prožila rozvod rodičů ve školním věku, jsou spíše více do sebe stažena než jejich spolužačky, jsou více úzkostná a mají mírně depresivní nálady; i jejich školní výkonnost bývá zhoršena, i když ne tak výrazně, jako

⁴⁴ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 38.

u chlapců. Jde přirozeně o zhoršení výkonnosti u obou pohlaví v důsledku zmenšené schopnosti soustředit se a prožívání stresu, který doprovází konflikty rodičů doma.⁴⁵

Rozvod představuje zátěžovou událost v životě všech, kdo na něm participují, všichni se musí vyrovnat se selháním a významnou životní ztrátou, zvláště však děti. Narušený obraz (ideálních) rodičů mnohdy znesnadňuje jejich identifikaci s vlastní rodovou rolí a ztěžuje i pozdější přizpůsobení ve vlastních partnerských vztazích a manželství. Mnohdy se dítěti po odchodu jednoho z rodičů ukládají četná nová omezení, dítě samo sebe nepříznivě srovnává s ostatními dětmi, často se obtížně vyrovnává s novým partnerem své matky, apod. Děti je nutno šetřit a držet stranou manželských konfliktů. Nepříznivé reakce dítěte na rozvod, jak bude dále specifikováno, se vyskytují nejčastěji ve středním školním věku (10 – 12 let) a adaptovanost dítěte významně souvisí s adaptovaností matky (žije-li dítě s ní). V každém případě je třeba pokud možno zachovat to, na co je dítě zvyklé – denní režim, množství času s ním stráveného a nároky na něj kladené. Je důležité mu takto mezi řádky sdělovat, že odchod jednoho z rodičů nehroutlí a nemění jeho dosavadní svět. Avšak dítě se málokdy plně smíří se skutečností, že se jeho rodiče rozešli, což zůstane napořád určitým znevýhodněním, jehož důsledky je možné „zvládnout, zmírnit, nikoliv zcela anulovat“.⁴⁶ Co do dopadu na emoční stabilitu, dítě vnímá jinak, než dospělý – má jakýsi nadhraniční útlum. V situacích, jež přesahují jeho meze únosnosti, jakoby přestává citově reagovat (psychoanalýza hovoří o potlačení a popření – bolestný prožitek je zatlačen do oblasti nevědomí nebo je popírán, přesto však existuje a bývá vyjadřován např. prostřednictvím nemoci, zlobení, apod.).⁴⁷

2.2.1 Vývojově podmíněné dopady rozvodu na dítě

Dopady rozpadu rodiny na dítě se zabývá ve velké šíři vývojová psychologie. Je totiž zřejmé, že jinak se dítě s rozpadem rodiny, případně se svým postavením „nevlastního“ dítěte bude vyrovnávat ve věku kojeneckém, jinak ve věku batolecím, předškolním, školním či mladistvém. Úžeji jsou však na tuto problematiku zaměřeny práce zabývající se přímo rozvodem a jeho dopady na dítě. Například Matějček s Dytrychem upozorňují na fakt, že věkové charakteristiky dítěte rodiče spíše podceňují – vidí ve svém dítěti příliš dlouho bytost nerozumnou a následkem toho i neschopnou chápat, co se v rodině děje. Z toho pak podle nich plyne představa, že je zbytečné či dokonce škodlivé zatěžovat dítě záležitostmi, které se týkají vztahu mezi dospělými a kterým ono „nemůže rozumět“. Pravda je to však jen částečně, neboť právě

⁴⁵ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 38 – 40.

⁴⁶ Srov. BLAŽKOVÁ, P. et. al. *Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence*, s. 165.

⁴⁷ Srov. NOVÁK, T. *Rodičovské judo*, s. 17 – 18.

to, co se děje mezi dospělými, a za co jsou právě jen oni zodpovědní, se dítěte hluboce dotýká. Také jeho reakce jsou tím, co rozhodování „jeho“ dospělých do značné míry ovlivňuje.⁴⁸

Mnozí uvažují o tom, zda vůbec existuje nějaké období v životě dítěte, kdy není rozvodem nijak psychicky či psychosomaticky dotčeno. Oproti dřívějším názorům, že např. období těsně po narození nebo v tzv. psychologicky „němém“ období kolem 9 let se dítěte rozvod rodičů hlouběji nedotýká, soudí Matějček s Dytrychem,⁴⁹ že takové období prostě neexistuje. Různí autoři pak uvádějí přehledy dopadů rozpadu rodiny na dítě podle věku dítěte tak, jak je dále uvedeno.

Novák⁵⁰ se vyjadřuje k situaci, kdy se k rozvodu schyluje, takto: U batolat je zaznamenáno více projevů denního i nočního strachu, u předškolních dětí je zaznamenán vyšší počet směsi agresivity, panovačnosti a sebeobviňování. Předškoláci a mladší školáci mají tendenci obviňovat z rozpadu rodiny sebe sama. Od 8 let zhruba do puberty je čas střídavého obviňování obou rodičů, typické je i střídání agresivity vůči sobě a vůči druhým. Problémy dívek vrcholí spíše v době před rozvodem, u chlapců pak až po čase (tedy po rozvodu), ale to často až překvapivě dlouho.⁵¹ K dopadům rozvodu na děti pak Novák⁵² uvádí Wallersteinův přehled možných reakcí (upozorňuje při tom, že nejde o žádné předurčení, ovšem jistá potence k takovým reakcím existuje):

- 0 – 2 roky: předčasný porod, nízká porodní hmotnost, problémy s pohlavní identitou, vývojové opoždění,
- 3 – 5 let: regrese v chování, poruchy chování (zhoršení udržování čistoty či spánkového režimu, apod.), separační úzkost, výrazné změny nálad, strach z opuštění,
- 6 – 11 let: psychosomatické poruchy, deprese, pocit ztráty, projevy hněvu a agresivity, pocity strachu a viny, zhoršení prospěchu,
- 12 – 18 let: nejistota, pocity osamělosti, deprese, pocity zklamání, viny a selhání, delikvence, drogy, sexuální promiskuita, obavy z budoucnosti.

Podrobněji a srozumitelně popularizačním způsobem se k této problematice vyjadřují Matějček s Dytrychem:⁵³

- a) kojenecký věk: dítě velmi citlivě zaznamenává napětí v rodině a ztrácí jistotu, když se „jeho lidé“ chovají nezvykle (viz potřeba bazální jistoty), když jsou méně vnímaví k signálům, které dítě vysílá, ať už jde o signály nepohody či pohody. Druhý půlrok života

⁴⁸ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 75 – 76.

⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 40.

⁵⁰ Srov. NOVÁK, T. *Rodičovské judo*, s. 15 – 16.

⁵¹ Matějček k tomu uvádí, že ještě po pěti letech od rozvodu děti dávaly v Testu rodinných vztahů Bene-Anthony výrazně více pozitivních voleb vlastnímu otci, s nímž už nežily, než nevlastnímu otci, který v rodině zaujal jeho místo (srov. MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*, s. 62).

⁵² Srov. NOVÁK, T. *Rodičovské judo*, s. 65 – 66.

⁵³ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 76 – 79.

dítěte je pak rozhodující k vytvoření specifického vztahu k matce a tím následně pro pocit důvěry či nedůvěry v okolí, lidi a svět vůbec. Věk jednoho roku je životním mezníkem v tom smyslu, že na konci tohoto prvního roku života má dítě vytvořen určitý základ budoucí jistoty zakotvený v pochopení existence vlastní bytosti, v základní (dez)orientaci v nejbližším prostředí a pochopení (ne)stability vnějšího světa, dále ve vytvořených základních vztazích k prostředí a v posilování pocitu (ne)jistoty ve vztahu k vlastní existenci a světu.⁵⁴

- b) batolecí věk: reakce dítěte na dění v rodině jsou již zřetelnější a více diferencované. Dítě získává tzv. *rodinnou identitu* a současně poznává, jakou ono samo má hodnotu pro jednotlivé členy svého společenství a jak se tyto členové chovají k sobě navzájem. Ke konci batolecího věku se totiž děti začínají identifikovat se svými rodiči a zejména vztah s otcem se může stát alternativním zdrojem jistoty a bezpečí.⁵⁵
- c) předškolní věk: dítě v této době zpravidla překračuje hranice své rodiny a vstupuje do společnosti svých vrstevníků. Životní jistota, kterou dítě získalo dříve ve své rodině, mu mj. umožňuje i osvojit si mnohé prosociální vlastnosti. Podmínkou ovšem je, aby dítě ve své vlastní rodině mělo nadále zázemí jistoty, přístav, kam se může vracet ze svých výprav za poznáváním světa. Jemu samotnému dosud jen málo záleží na tom, mají-li „jeho lidé“ označení „vlastní“ nebo „nevlastní“, důležitá je jistota, kterou mu dávají ve vztahu k němu a ve vztazích vzájemných. Předškolní dítě však podle Vágnerové⁵⁶ není schopno pochopit příčinu rozvodu (na tento problém nahlíží na úrovni svých poznávacích procesů a emoční zralosti, tj. egocentricky), proto často interpretuje příčinu rozvodu nesprávně jako svou vlastní vinu.
- d) školní věk: zejména přibližně mezi 9. a 12. rokem (tj. ve středním školním věku) dítě zvláště tíživě snáší rodinné neshody, rozvod rodičů či např. alkoholismus jednoho z nich, adoptované děti v tomto věku obvykle samy zjišťují, že s nimi není něco v pořádku. Velmi obtížně se dítě přizpůsobuje změnám ve složení rodiny, dovede plně pochopit, co znamená „být nevlastním“. Nemá však ještě dost citové zralosti ani životních zkušeností, aby se s tím mohlo snadno vyrovnat. V rámci obranných reakcí v této zátěžové situaci může dítě regredovat na úroveň egocentrického chápání a tak opět přičítat příčiny rozvodu sobě; rozpad rodiny také znamená pro dítě premisu „*nemohu-li se spolehnout na svoje rodiče, nemohu se spolehnout na nic*“ a celková jistota dítěte je otřesena.⁵⁷ V tomto věku je však z hlediska vývoje mužské či ženské identity velice důležitá přítom-

⁵⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, s. 71.

⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 97 – 98.

⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 126.

⁵⁷ Srov. tamtéž, s. 175 – 176.

nost vzorů „mužskosti“ a „ženskosti“ v nejbližším okolí dítěte, tj. především v rodině. Střední školní věk lze tedy přinejmenším z tohoto hlediska bezpochyby považovat za věk mimořádně náročný až kritický.

Starší školní věk pak z hlediska tzv. *období introspekce* znamená, že dítě je schopno naplno prožívat svou situaci dítěte z rozvedeného manželství i situaci „nevlastního dítěte“ a je schopno to i vyjádřit. Má dost vyspělý intelekt na to, aby k tomu našel dostatek prostředků, ale zároveň má příliš málo životních zkušeností, aby jeho soudy nebyly přepjaté, nespravedlivé, útočné či naopak bolestivě. V pubescenci je sebeúcta dítěte labilní a zranitelná,⁵⁸ což je v této situaci zvláště významné. Příslušnost k rodině je důležitou součástí identity školáka a její rozpad je tedy narušením této identity, sounáležitosti a ohrožením jistoty dítěte.⁵⁹ Dítě již dokáže posoudit, jak se shodují slova a činy druhých lidí, a dochází proto často ke krizi rodinných autorit založených jen na vnější mocenské převaze.

- e) mladistvý věk: mladý člověk se osamostatňuje a „osvobozuje“ od rodičů, avšak přepjatá touha po „osvobození“ často ústí do rizikových rozhodnutí, jako jsou předčasné manželství či rodičovství. Na druhou stranu mnozí adolescenti přejímají identitu vyplývající z kontextu jejich rodinné biografie a významnou součástí identity se také stává mužská či ženská role, přičemž dívky se více definují prostřednictvím vztahů k lidem, chlapecká identita v tomto věku je pak dána spíše individuálně – kompetencemi, výkonem či sociální pozicí.⁶⁰ Z hlediska problému „vlastní/nevlastní“ dítě jde pak zejména o to, aby i „nevlastní“ dítě vyrůstalo v podmínkách, které prostřednictvím vzorů umožní jeho zdravý vývoj ústící jednou v uspokojivé manželství a rodičovství.

Ukazuje se, co bylo zmíněno již výše, a co prokázal i Dytrychův výzkum,⁶¹ totiž že nejvíce snášejí rozvod rodičů děti ve středním školním věku a stejně tak je tomu i s novým matečným partnerem. Toho ještě více přijímají chlapci, než dívky a vysvětlením pro tento jev je právě probíhající proces diferenciací vlastní identity dětí podle pohlaví. Nový muž v rodině je nejen mužskou konkurencí u matky, ale také mužskou konkurencí u vlastního otce, podle jehož vzoru si dítě modelovalo svou pohlavní identitu (žilo-li s ním). Vstupuje-li do rodiny potenciální „nevlastní“ otec, může být chápán jako „vetřelec“, nebo naopak jako „spasitel“, který všechny dosavadní rodinné těžkosti obrátí k dobrému. Vztah k novému příchozímu obvykle nevzniká spontánně, nýbrž je dítěti předkládán (až vnucován) zvenčí, zpravidla na přání

⁵⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, s. 225.

⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 203.

⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 264 – 265.

⁶¹ Srov. MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*, s. 61 – 62.

matky. Přijmout někoho do té doby cizího do intimity rodinného soužití není pro dítě otázkou povrchního přizpůsobení dané situaci, nýbrž otázkou jeho identity.⁶²

2.2.2 Úloha anamnézy dítěte v dopadech rozvodu

Je známo, že předchozí historie člověka, zde dítěte, určuje v mnohém jeho toleranci ke konfliktům a drobným frustracím i k déletrvající deprivaci. Langmeier varuje, že opakované deprivace zanechávají zvýšenou zranitelnost a lehká deprivace vyvolává u dítěte senzibilizovaného v předchozím kritickém období často reakce už těžké (tzv. *řetězové reakce*). Zásahy rodičů vnášejí často do historie deprivovaného dítěte konflikty, které na bázi nezralé osobnostní struktury vyvolávají charakterové neurotické poruchy různého druhu. Důkladná znalost individuální životní dráhy každého deprivovaného dítěte je tedy pro pochopení jeho stavu nezbytná.⁶³

Je tedy ještě třeba v této souvislosti upozornit na závažnou skutečnost, že pokud jde o sexualitu mezi „nevlastní“ dcerou a „nevlastním“ otcem, nebezpečí sexuálního zneužívání v těchto rodinách je zhruba čtyřikrát vyšší, než v rodinách s vlastním otcem. I když i tak je to nebezpečí nevelké, přece jen nebezpečí to je a před nebezpečím je nutno varovat, nikoli je zamlčovat. Mezi nevlastními sourozenci pak vznikají sexuální zábrany téměř tak spolehlivě, jako mezi sourozenci vlastními, a prohřešky proti těmto sexuálním zábránám jsou výjimkou.⁶⁴

Důležité poznatky o vlivu rozvodu na dítě přineslo řešení čtyř výzkumných projektů v sedmdesátých letech minulého století, jak o nich referují Matějček, Bubleová a Kovařík.⁶⁵

a) první studie byla zaměřena na děti narozené prokazatelně z nechtěného těhotenství; b) druhá studie se týkala dětí žijících v úplné rodině, kde otec byl evidován jako alkoholik; c) třetí zkoumaný soubor se skládal výhradně z dětí nemanželských; d) čtvrtou sledovanou skupinu tvořily děti z rozvedených manželství.

Srovnání psychologických nálezů získaných u dětí z uvedených čtyř skupin poměrně překvapivě (avšak z hlediska *teorie psychické deprivace* vlastně zcela logicky) ukázalo, že skupina dětí z rozvedených manželství se od ostatních zřetelně odlišuje. Ve zvýšené míře lze u nich nacházet následky psychických traumat, frustrací, konfliktů, projevující se vyšším výskytem neurotických rysů. Není však zachycována symptomatologie deprivace ani subdeprivace. V těchto případech jde zřejmě o nepříznivé životní okolnosti, které postihly dítě již na

⁶² Srov. MATĚJČEK, Z.; DÝTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 87.

⁶³ Srov. LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*, s. 171 – 172.

⁶⁴ Srov. MATĚJČEK, Z.; DÝTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 120 – 122.

⁶⁵ Srov. MATĚJČEK, Z.; BUBLEOVÁ, V.; KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*, s. 12.

určitém vyšším stupni psychického vývoje, působily spíše v kratším vymezeném časovém úseku a i když je dítě prožívalo tíživě, nepoznamenaly jeho osobnost do takové šíře a hloubky, jako je tomu v případech citového ochuzení od časného dětství. Také tzv. *skór maladaptive* vykazoval relativně nejnižší hodnoty a byl navíc tvořen jinými nepříznivými ukazateli, než tomu bylo u ostatních tří skupin.⁶⁶

Pokud však dítě trpělo hlubokým a dlouhodobým rozvratem v rodině od útlého dětství a jde o deprivaci poškození jakéhokoliv typu, následky se týkají vždy osobnosti jako somatopsychického celku. Nejnápadnější a nejvšeobecnější jsou zpravidla poruchy mezilidských vztahů. I když jde o poruchy různě utvářené, vždy je nějak narušena schopnost dítěte vytvářet přiměřené styky s dospělými i s dětmi, jeho schopnost dávat i přijímat lásku a sdílet emoční prožitky. Poruchy vztahu k lidem jsou zpravidla mezi prvními příznaky deprivace a přetrvávají ve svých důsledcích často zřejmě až do dospělosti. Domněnka, že dospělí lidé neschopní navázat šťastné vztahy v manželství a neschopní výchovně kladného vztahu ke svým dětem jsou sami vlastně často někdejšími deprivanty, je doložena četnými klinickými údaji. Nedostatek kladného vztahu k lidem se pak projeví dalšími důsledky sociální povahy, především opožděným osvojením sociálních návyků a norem, obtížným rozlišováním dobrého/nedobrého, obtížným osvojením mravního kódu. Psychická deprivace se však může projevit i v oblasti tělesných funkcí, ačkoli tato okolnost bývá někdy zpochybňována, neboť nelze snadno dokázat příčinný vztah deprivace a fyzických poruch. Může jít především o anorexii nebo naopak obezitu, poruchy svalového tonu, děti s projevy anaklitické deprese mají sklon k těžkým ekzémům, deprivované děti mají nižší odolnost proti infekcím, deprivovaná osobnost obecně je méně rezistentní ve svém pozdějším životě.⁶⁷

Jak se ukazuje, nelze se orientovat pouze na informace o dobré adaptaci dítěte na rozvod, neboť přece jen existují individuální situace, které přinášejí to nejhorší, co se může s dětskou psychikou při rozpadu rodiny stát – deprivaci.

2.2.3 Deprivační vliv rozvodu

Jak bylo uvedeno výše, většinou jde v případě dopadů rozvodu na dítě o nepříznivé životní okolnosti, které postihly dítě již na určitém vyšším stupni psychického vývoje, působily spíše v kratším vymezeném časovém úseku a i když je dítě prožívalo tíživě, nepoznamenaly jeho osobnost do takové šíře a hloubky, jako je tomu v případech citového ochuzení od čas-

⁶⁶ Srov. MATĚJČEK, Z.; BUBLEOVÁ, V.; KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*, s. 12.

⁶⁷ Srov. LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*, s. 177 – 180.

ného dětství. Pokud je však situace v rodině dlouhodobě nepříznivá a dítě je těmto vlivům vystaveno od časného dětství, mohou se u něj projevit i subdeprivační či deprivační symptomy.

V rodině totiž každý jednotlivý člen plní jistou roli a naplňuje vitální potřeby dítěte (fyzické, afektivní, intelektuální i morální). V raném období dítěte je to za normálních okolností matka, která dítě nejen ošetřuje, ale stimuluje ho i emočně. Role otce jako jistého vzoru chování i jako zdroje jistoty a autority stoupá v pozdějším věku, ale velmi patrná je již ve věku předškolním. Nelze přehlížet ani význam sourozenců. Celá rodina silně formuje vyvíjející se osobnost dítěte a celková atmosféra rodiny je zřejmě závislá na ustavičném těsném soužití všech jejích členů. Chybí-li tedy v rodině některý základní člen, je dítě snadno ohroženo deprivací, neboť nelze vždy snadno zastoupit roli, kterou měl tento člen plnit v afektivním i pedagogickém ohledu. Doba, kdy k takovému vypadnutí došlo, a příčina takové disociace určují pak další podmínky deprivace i eventuálních přidružených konfliktů (a spoluvytvářejí tak výsledný klinický obraz). Význam rodinné disociace pro vznik deprivačních poruch ukazují statistiky z různých retrospektivních studií, které vykazují zvýšené procento neúplných rodin v souborech dětí vyšetřovaných a léčených pro různé psychiatrické poruchy.⁶⁸

Chybění matky v rodině se sice vyskytuje, ovšem nepříliš často. Daleko častější, i když zdánlivě ne tak závažnou okolností je nepřítomnost otce (tzv. *paternální deprivace*). A to je právě velmi častá příčina vážných poruch chování a abnormálního charakterového vývoje. Dítě vyrůstající bez otce postrádá důležitý vzor mužskosti, který je zvláště pro starší chlapce důležitý k regulaci jejich chování. Chybí-li otec, mívá to ještě další nepřímý deprivační vliv: musí-li matka sama nést veškerou hospodářskou a výchovnou starost o rodinu, je zpravidla tak zaměstnána, že ochabuje i vzájemný vztah s dítětem, které je většinu dne odkázáno samo na sebe. Je-li místo otce v rodině zastoupeno nevlastním otcem či dědečkem, karenční vlivy bývají ztlumeny, zato je úrodnější půda pro rozvoj různých konfliktů (a zřejmě častý vznik neurotických poruch).⁶⁹

Vliv sourozenců na vývoj dítěte není sice tak pronikavý, jako vliv rodičů, ale přece jen je patrný. Vzájemné soužití a interakce podněcují vývoj dítěte a usnadňují mu vstup do společnosti. Chybí-li sourozenci, lze je nahradit kamarády. Mezery v neúplné rodině lze v mnohých případech úspěšně doplnit zvýšenou péčí a pozorností zbývajících členů rodiny. To vysvětluje, proč v mnohých rodinách bez otce (i bez matky) se děti vyvíjejí zdravě a že stejně zdravě vyrůstají i mnozí jedináčkové. Pro úplnost je třeba dodat, že dlouhodobá nepřítomnost jedno-

⁶⁸ Srov. LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*, s. 95 – 96.

⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 99 – 101.

ho nebo obou rodičů (práce mimo bydliště či v zahraničí, nemocniční léčení, apod.) mohou působit podobně jako trvalá neúplnost rodiny.⁷⁰

Vnitřní vztahy v rodině zevně rozpadlé mohou však být velmi těsné a vzhledem k dítěti se mohou dokonce ještě překompenzovat. V takových situacích dítě v podstatě deprivací netrpí, proto, jak bylo dříve řečeno, v mnohých rozvedených rodinách vyrůstají děti duševně zdravé a společensky dobře adaptované. Nicméně v průměru děti z rozvedených manželství přece jen hůře adaptovány jsou (Langmeier v této věc poukazuje na Trnkův výzkum).⁷¹ Postrádají zřejmě citovou a mravní jistotu, upadají proto do nedůvěry a strachu z okolí, stávají se samotářskými a uchylují se často ke snění, takže jsou při vyučování „duchem nepřítomné“. Tyto podmínky mohou ovšem existovat i v rodině zevně jednotné, ale se skutečným *afektivním rozvodem*, přičemž rozvod právní naopak někdy znamená uklidnění a stabilizaci. Psychologicky rozhodující je *vnitřní* nejednotnost rodiny spíše než právní jednotnost či disociace.⁷²

Významné je také zjištění, že se vliv takto porušeného rodinného prostředí uplatňuje zřejmě mnohem více při vzniku poruch chování a enuréz, než u ostatních psychiatrických poruch.⁷³ Například příznaková triáda *potulování, lhavost, krádeže* je typická pro neupoutanost vyplývající z nedokonalé vazby dítěte ke svým rodičům a sociálnímu světu vůbec (zde Langmeier odkazuje na poznatky Destunise).⁷⁴

Nepodařilo se však prokázat existenci jednoznačného vztahu mezi určitou deprivací (ústavní výchovou, separací, výchovou v rozvrácené rodině) a vznikem určitých symptomů. Ve skutečnosti reagují různí jedinci na tytéž zevní situace různě co do způsobu i intenzity, takže výsledný obraz představuje širokou škálu od dětí dobře adaptovaných až po děti hluboce narušené a defektní. Následky deprivace nemusí být v každém případě negativní a těžké, v některých případech překoná dítě závažnou deprivaci takřka bez následků, nebo může být ovlivněno i příznivě. Na následky deprivace nelze usuzovat jen podle přítomnosti či nepřítomnosti určitých symptomů, ale spíše podle toho, nakolik je rozvinuta osobnost ve všech základních složkách, tedy nakolik je jedinec schopen vyrovnávat se se všemi životními obtížemi, s překážkami a konflikty a nakolik dokáže řešit a tvořivě zvládat životní problémy. Zdánlivá přizpůsobenost a nedostatek příznaků tedy ještě neznamena, že dítě vyvázlo zcela beze škody.⁷⁵

V různých fázích svého vývoje je také dítě různě citlivé na deprivaci toho či onoho druhu. Jako výše zejména Matějček s Dytrychem charakterizovali reakce dítěte na rozpad rodiny

⁷⁰ Srov. LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*, s. 101 – 104.

⁷¹ Srov. tamtéž, s. 103.

⁷² Srov. tamtéž, s. 102 – 104.

⁷³ Srov. tamtéž, s. 97.

⁷⁴ Srov. tamtéž, s. 97 – 99.

⁷⁵ Srov. tamtéž, s. 167 – 168.

z hlediska věku dítěte, nyní i Langmeier rozlišuje citlivost dítěte na různé deprivací vlivy podle jeho věku: v prvních šesti měsících života reaguje dítě citlivě na nedostatek podnětů smyslových a zvláště emočních. Brzy po sedmém měsíci dítě bouřlivě reaguje na odchod osoby, která o něj stále pečuje (zpravidla matka). V té době už rozlišuje mezi různými osobami ve svém okolí a závislost na pečující osobě je maximální. Citlivost na tuto *mateřskou deprivaci* je v této době tak velká, že dokáže převážit citlivost na změny ostatního zevního prostředí. Po třetím roce života se vztahy dítěte rozšiřují a větší rozmanitost vztahů je potřebná k normálnímu vývoji. Dítě tedy začíná být citlivé i na nepřítomnost druhých osob ve svém okolí (otce, případně i prarodičů a sourozenců). Deprivace *rodinná* tak nastupuje na místo deprivace pouze *mateřské*. Kolem šesti let je dobře vyspělé dítě schopno částečné samostatnosti, dočasného odloučení od rodiny a je s to tvořit nové vztahy (je školsky zralé). Nicméně dlouhodobý nedostatek afektivních podnětů, například ve vnitřně rozpadlé rodině, se projeví zřetelnými poruchami chování a neharmonickým vývojem osobnosti. V období 6 – 10 let dochází k rozšíření sociálních vztahů a přechodu od globálního myšlení k abstraktnímu: zájem dítěte obrácený dosud jen na sebe se nyní více začíná obracet k zevnímu světu. Dítě je proto méně citlivé na dočasné odloučení, zato se však silně projevuje nedostatek pedagogického vedení i mravních norem a nepřítomnost otce ve výchově je tak v tomto období zřetelněji patrná. Kolem 10 – 11 let dítě dosahuje relativní autonomie a omezuje se i jeho schopnost tvořit intenzivní a intimní citová pouta (což hraje roli i v případě příchodu nevlastního otce do rodiny).⁷⁶

Uvedená fakta nepůsobí nijak optimisticky, ale opět je možno obrátit se k myšlence, že známe-li rizika, lépe se připravíme. Výzkumy, o kterých byla již řeč, přinesly však nové poznatky (viz výše v kapitole 2.2.2 Matějček, Bubleová a Kovařík o tom, že děti z manželství rozpadlých rozvodem obvykle deprivací symptomatologii nevykazují), které dovolují nevidět rozvodovou situaci v souvislosti s dětskou psychikou tak černě. S vědomím dřívějších poznatků je však třeba mít se stále na pozoru, neboť následky jednou napáchaných škod nezmizí tak snadno a mnohdy se teprve za dlouhou dobu začnou projevovat.

⁷⁶ Srov. LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*, s. 168 – 170.

3 RODINA JAKO CELEK

Po exkurzu do vzniku, krizí a rozpadu manželství jako vztahu dvou dospělých a (avšak víceméně odděleně) do psychického světa dítěte jako nedobrovolného aktéra rozvodové situace je třeba se také podívat na rodinu jako celek. V této rovině pohledu se nejdříve nabízí skutečně celostní perspektiva sociologická, o níž pak následuje detailnější pohled na rodinu jako společenství.

3.1 Rodina ve společnosti

Málo optimismu přináší sociologické úvahy o tom, zda žijeme v tzv. období konce rodiny, jak je ve své knize *Rodina a společnost* předkládá Možný.⁷⁷ Rodina podle něj svou mimosmluvní povahou vnitřní solidarity a svou neformální, ale respektovanou vnitřní hierarchií dlouho odolávala moderní době. Přetrvávala bez podstatné vnitřní proměny navzdory všezaahujícímu transformačnímu tlaku modernizace tak dlouho, až začala působit jako relikv feudalismu uprostřed kapitalismu. Socialismus u nás začal tím, že rodinu vyvlastnil, jak to měl v programu, a skončil tím, že ho rodina kolonizovala.⁷⁸ Sled demografických událostí posledních čtyř desetiletí přesvědčil některé sociology, že i sám demografický vývoj ukazuje na konec rodiny.

Společnost charakteristická nízkou porodností je totiž jiná už tím, že se postupně mění její věková struktura. Politická váha, která v demokracii sleduje voličské hlasy a ekonomickou moc, se pak přesouvá tak, že ošetřuje lépe zájmy svobodných, bezdětných a starých, nežli potřeby rodiny s malými dětmi, což působí jako posilující se zpětná vazba a dále tlačí na snižování porodnosti. Nástroj účinné změny tohoto pro populační vývoj neblahého politického mechanismu není lehké najít. Jak změnit neoddiskutovatelně nedemokratický stav, kdy pět lidí, je-li to rodina s třemi dětmi, má stejné dva hlasy a stejný vliv na správu věcí veřejných, jako má bezdětný pár, tedy dva lidé? Kdybychom dokázali najít řešení, mohli bychom změnit protirodinné klima, které je současnému politickému systému vlastní.⁷⁹

⁷⁷ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 230 – 249.

⁷⁸ Srov. MOŽNÝ, I. *Proč tak snadno?*, s. 7 – 139.

⁷⁹ Před časem jeden takový návrh proběhl médii: dát volební právo dětem s tím, že do jejich plnoletosti či věku právní odpovědnosti bude delegováno na jejich matky či na odpovědného zástupce dítěte. Návrh byl poměrně rychle stažen z pořadu dne jako nesmysl s námitkami, že děti přece nemohou aspirovat na politické zastoupení, protože nemají dost odpovědnosti, a matky proto, že jsou příliš emocionální a submisivní, než aby odpovědně politicky uvažovaly z perspektivy svých dětí. Jak uvádí Možný, podobné námitky už v historii uplatněny byly. První, když se bojovalo za rozšíření volebních práv i na nemajetné muže, druhá pak, když se bojovalo za rozšíření volebních práv na ženy. Dnes je naopak nemyslitelná demokracie, v níž by měli volební právo jen majetní muži (srov. také MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 147).

Moderní tržní společnost skutečně rodině není příliš přátelská. Nárok trhu na tržně orientovanou životní strategii, v principu stejnou pro všechny, se totiž rozšířil od mužů i do života žen a tím se hroutí jak rodina, tak paradoxně i sama průmyslová společnost, z níž tento pohyb vyšel. Pokud pak muži a ženy musejí a chtějí vést ekonomicky nezávislé existence, nemohou toho dosáhnout ani v tradičním rozvržení rolí rodiny, ani ve společnosti, jejíž institucionální struktury nukleární rodinu podle tradiční představy podvojného rodového statusu předpokládají. Pro rodinu s její ohromnou přizpůsobivostí by to pořád ještě bylo zvládnutelné, kdyby jejím jádrem byl párový vztah muže a ženy. Industrializované společnosti s tržním hospodářstvím však transformovaly manželství ve vztah smluvní, jak to odpovídá logice právního státu. Stala se z něj smlouva na dobu neurčitou, kterou lze jednostranně vypovědět, rodiny se mohou opakovaně zakládat a končit. Ve standardizované, na trhu závislé životní strategii pozdně moderního věku není pro děti příliš místa. Vztah mezi rodinnou a osobní biografií se uvolňuje a dítě je pocíťováno jako element brzdící individualizaci.⁸⁰

Každý musí být samostatný a svobodný, aby mohl vyhovět požadavku trhu a zajistit si tak ekonomickou existenci. Subjektem trhu je osamělý jedinec, jemuž nebrání v činnosti manželské, partnerské nebo rodinné vztahy. To ovšem znamená, že plně realizovaná tržní společnost je společnost bez rodiny, bez manželství, ale také bez dětí. Pokud se však dopracuje ke svým důsledkům, musí nutně zaniknout.⁸¹ Pozoruhodné však je, že mezi rodinami s větším počtem dětí se nachází větší podíl příslušníků intelektuální elity, než by odpovídalo jejich podílu v populaci.⁸² Vesměs vysokoškolsky vzdělané páry si zachovávají svou vysokou kvalifikaci, ale stěhují se často na venkov a bez rozpaků platí za svou prorodinnou orientaci ztrátou kupní síly a profesního statusu. To je v úvahách o konci rodiny zjištění velmi povzbuzující. Mnohé tak ukazuje na to, že máme ke konci rodiny stejně daleko, jako za dob Platónových.⁸³ Tak po všech stránkách výhodnou instituci, podle Možného,⁸⁴ tato civilizace nerozpustí.

3.2 Rodina jako společenství

Ještě optimističtější pohled přináší v novější psychologii systemické pojetí rodiny, které rodinu vidí jako dynamický systém vzájemných interakcí a vztahů, vzájemné provázanosti. Chování každého jednotlivce v rodině ovlivňuje všechny ostatní. Porucha v jednom prvku či v jedné části systému se nutně objeví ve funkci celku. Rodina jako systém je přitom zapojena

⁸⁰ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 231 – 237.

⁸¹ Srov. BECK, U. *Riziková společnost*, s. 190.

⁸² Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 238.

⁸³ Předpoklad konce rodiny je i součástí Platónovy představy ideálního státu (srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 230).

⁸⁴ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 249.

do širšího společenského systému, k němuž patří příbuzenstvo, sousedé, přátelé a všichni ostatní, kteří ji obklopují a jsou s ní v kontaktu. Jsou to však i společenské normy, převládající postoje dané společnosti, obecně uznávané hodnoty, tradice, zvyky, předsudky, ale i zákony, předpisy a právní normy. Velice důležitou vlastností všech dokonalých systémů, k nimž rodina naštěstí patří, je schopnost sebezáchovy a sebeopravy.⁸⁵ I rodinný systém ohrožený nebo už narušený nějakou kritickou událostí má tendenci se znovu stabilizovat, obnovit svou funkci, „opravit se“, a to třeba i za cenu některých obětí. Ovšem je třeba dát pozor na to, aby tyto oběti neznamenal obětování některého člena rodiny. Předně to znamená, že v rodině nesmí žít nikdo na úkor druhého a že má-li dítě být dobře připraveno pro život ve společnosti, musí rodina dobře fungovat a všichni jeho vychovatelé mu musí být dobrými vzory. Dítě nepřijímá jakkoli moudré poučky, nýbrž to, co se odehrává v mnoha drobných interakcích mezi členy rodiny v každodenním životě – tedy právě tehdy, když si obvykle vůbec neuvědomujeme, že dítě vychováváme. Nezáleží tedy ani tak na tom, co říkáme, ale jak se chováme, jací doopravdy jsme.⁸⁶

V této souvislosti je důležité poukázat na to, že i vývoj morálního vědomí a jednání závisí na celkovém vývoji dítěte, zejména na jeho vývoji kognitivním. V praxi má ovšem pro tento vývoj základní důležitost otázka, jak mravní vývoj optimálně podporovat v rodině, ve škole i celé společnosti. Většina úvah, které se na tuto závažnou otázku pokoušejí odpovědět, vychází z tradiční pedagogické teorie a zaměřuje se vesměs na záměrné výchovné postupy, které podporují ten či onen typ morálního hodnocení a jednání. Novější výzkumy však nasvědčují tomu, že záměrné výchovné techniky nejsou tak rozhodující pro vývoj mravního jednání dítěte, jako každodenní bezděčný, ale zato opravdu autentický způsob interakcí mezi všemi členy rodiny. V prostředí, kde si lidé mohou volně a nefalšovaně sdělovat své pocity a přání, vyvíjí si dítě samo snáze autonomní morálku vyššího typu. Jinak řečeno, uvědomuje si, že samo způsobuje svými činy druhým dobro či zlo a že také oni mu mohou bezděčně či záměrně pomáhat či škodit, a snáze potom pochopí obecné mravní principy. Naproti tomu tam, kde se vzájemnost pocitů nevyvine a kde si žije každý sám, nebo kde dochází k diskrepanci jednání a pocitů, vývoj morálního hodnocení ustrne na nižším heteronomním stupni.⁸⁷

Stále se totiž potvrzuje, že pro predikci problémového chování je nejdůležitější sociální strukturou rodina. Význam má vzdělání a zaměstnání obou rodičů, jejich začlenění do sociálních struktur, resp. do referenčních hodnotových skupin. Rodiče ovlivňují chování svých dospívajících dětí v mnoha směrech, přičemž je zřejmé, že fungují především jako modely cho-

⁸⁵ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, s. 132.

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 132 – 133.

⁸⁷ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 130 – 133.

vání. S projevy rizikového a problémového chování souvisí dlouhodobě převládající rodinné klima, názory, přesvědčení a postoje obou rodičů, příp. jejich náboženská orientace. Zvláštní význam má rodičovská tolerance k deviantnímu chování a vliv (zejména matčin) na chování dítěte. Bezprostřední vliv rodinného prostředí je však třeba odlišovat od vnímání a hodnocení tohoto prostředí z pohledu dítěte.⁸⁸

Blažková, Plaňava a Šindler⁸⁹ pak uvádějí některé charakteristiky funkční rodiny: Sauber podle nich vymezuje rodinné fungování ve čtyřech rozhodujících oblastech: 1) osobní, tj. spokojenost členů rodiny se svou pozicí v rodině; 2) manželské, tj. spokojenost v sexuální oblasti, vzájemný soulad; 3) rodičovské, tj. odpovědnost za výchovu dětí a pocit obohacení z rodičovské role; 4) socioekonomické, tj. ekonomická úroveň rodiny, sociální začlenění a sociální podpůrná síť. Nezaměřujme se tedy jen na jednu složku fungování rodiny (nejčastěji ekonomické zabezpečení), občas se zamysleme i nad tím, jak se nám daří v ostatních oblastech – a nejlépe začít od sebe (Jsem skutečně spokojený/á? Žije se druhým se mnou dobře? Dávám jim to, co potřebují? Pokud ne, jak by to šlo?) Tak by snad bylo možno předejít mnohým rozvratům a zklamáním.

Skyner pak podle týchž autorů⁹⁰ jako znaky fungujících rodin uvádí vyvážení potřeby blízkosti a autonomie mezi manželi i mezi rodiči a dětmi, schopnost adaptace, schopnost spolupráce, jasnou komunikaci, vysokou úroveň humoru a radosti v rodině, afiliativní postoj k druhým a k širšímu sociálnímu okolí rodiny, a v neposlední řadě věrnost nikoli jako obecný morální princip, ale jako vědomou osobní volbu. I zde si lze pokládat užitečné otázky (Nejsem svazován? Nesvazuji? Umím spolupracovat? Nemlžím komunikaci? Jak často se směji? Směji se i sobě? apod.) Vyplácí se občas se zastavit a udělat si jakousi inventuru toho, jak na tom naše rodina a její členové jsou – a k tomu mohou být takovéto výčty nápomocny.

Z tzv. *složek soužití* – vedení domácnosti a rodinného rozpočtu, péče o děti a jejich výchova, trávení volného času, sexuální soužití a manželská komunikace – mají větší vliv na celkovou spokojenost v manželství poslední tři. Neměli bychom tedy v záplavě všedních starostí zapomínat na to, co je opravdu důležité, a umět si na to najít čas. Znamé je také zpětno-vazebné vzájemné posilování vztahových jevů – tam, kde dochází k vzájemnému projevování citové náklonnosti, tam je posilována manželská spokojenost, která zase zpětně podporuje toto sdílení a vyjadřování náklonnosti. Projevováním upřímně míněných pozitivních sdělení mohou lidské vztahy jen získat – funkční, otevřená, emočně sycená komunikace s nezastíráním rozdílu a konfliktů, avšak s převažujícím pozitivním laděním je podmínkou

⁸⁸ Srov. MACEK, P. *Adolescence*, s. 77 – 78.

⁸⁹ Srov. BLAŽKOVÁ, P. et. al. Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence, s. 165 – 169.

⁹⁰ Srov. tamtéž, s. 169 – 170.

fungování i ostatních zmíněných složek soužití. Je možné rozpoznat celkem tři typy manželského komunikování: a) chování láskyplné, provázené laskavostí, něhou, ohleduplností, uznáním a pochopením partnera; b) chování kritizující, kde v pozadí stojí snaha o „předělání“ partnera; c) chování prozrazující nejistotu a závislost na partnerovi, usilující o partnerovo svolení a přízeň, vyznačující se zastíráním vzájemných rozdíků. Zde nejde o zařazení páru do jedné vyhraněné kategorie, ale spíše o to, v jakém poměru jsou tyto tři typy zastoupeny v jednání každého páru. Pozoruhodné je, že vliv na rozpad vztahu nemá ani tak přítomnost chování typu b) nebo c), ale spíše *nepřítomnost chování typu a)*.⁹¹

I to je velmi optimistická informace, neboť ukazuje, že i přesto, že se nevyvarujeme vždy a všech negativních projevů vůči partnerovi, neznamená to nutně konec manželství. Stačí být k sobě laskaví a ohleduplní a lecjaký šrám na tváři vztahu se mnohem snáze zahojí. To může být díky Boží milosti snazší pro křesťany, neboť křesťanská rodina je specifickým křesťanským společenstvím⁹² a je také proto oprávněně nazývána domácí církví. Každý z jejích členů má milost a zodpovědnost toto společenství osob denně budovat tak, aby se rodina mohla stát školou plnějšiho lidství. To se děje zejména skrze plnohodnotný výchovný dialog, v němž všichni zúčastnění rostou láskou a úctou. Rodinné společenství se může udržet a zdokonalovat jen s velkým duchem sebezáporu a obětí, vyžaduje ochotu k porozumění, pokání, odpuštění a smíření. Zvláště přijímání svátosti pokání a účast na hostině těla Kristova dává křesťanské rodině milost a odpovědnost k překonání všech překážek. Rodiče tím, že zplodili novou bytost, berou na sebe také závazek účinně jí pomáhat v růstu tak, aby žila plně lidským životem – rodina je podle Jana Pavla II.⁹³ první školou lidských ctností, které potřebuje každá společnost.

ZÁVĚR

V práci se již objevilo manželství a rodina s jejich vývojovými aspekty od vzniku až po zánik z pohledu psychologického i sociologického. Sociálněpolitická rovina se zde však objevila jen nepřímo, prostřednictvím poukazů na sociální praxi a historických sond sociologie rodiny. Protože se však ukazuje, že rodina v našich kulturních poměrech ztratila mnohé funkce, které jí dříve byly vlastní, je třeba na tuto rovinu pohledu nezapomínat. Právě v ní, tedy v rovině sociální politiky státu, lze nejspíše hledat účinná opatření k nápravě neutěšeného

⁹¹ Srov. BLAŽKOVÁ, P. et. al. Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence, s. 165 – 169.

⁹² Srov. *Familiaris Consortio*, §21.

⁹³ Srov. tamtéž, §36.

stavu současné rodiny. Nebo tuto nápravu od ní, v těsné provázanosti s občanskou angažovaností, přinejmenším vyžadovat.

Kromě propopulačních sociálněpolitických opatření existují totiž i situace, které naopak působí protipopulačně a prorozvodově (o váze volebních hlasů pětičlenné rodiny a dvou jiných osob „bez závazků“ viz kapitola 3.1). Sociální politika, která daňově a jinak podporuje osamělé matky, zvýhodňuje strategii na nesezdané soužití. Při vysoké pravděpodobnosti a snadnosti rozvodu ale také přestává být manželství jistotou a ztrácí se důvod k jeho uzavření. Rozvodovost se nakonec začíná snižovat, protože svazky, které se rozpadají, nebyly už často ani jako manželství registrovány – byla to nesezdaná soužití.⁹⁴

Optimističtější nádech má zjištění, že manželství má u Čechů stále ještě vysoký status. Výzkumy postojů opakovaně ukazují, že většina nejmladší generace pokládá život v manželství za nejsprávnější formu rodiny.⁹⁵ Předpověď je velmi nejistá, ale stále ještě zůstávají předpoklady, že život v manželství bude součástí životní zkušenosti pro více než dvě třetiny, možná i čtyři pětiny dnešní mladé generace. Podpora manželství jako základní životní formy však klesá, takže předpovědi odborníků na míru všeobecnosti života v manželství se různí. Jako osobní volbu nepovažuje nesezdané soužití za nejlepší alternativu ani ta nejmladší generace. Jen každý desátý z dosud svobodných říká, že by chtěl v takovém svazku žít. Z těch, kteří v něm žijí, pak více než 80 % odpovídá, že má v úmyslu v budoucnosti se svým partnerem sňatek uzavřít.

Nejnovější výzkumy spořádanosti manželství dále naznačují, že to budou spíše rodiny, které neoslovuje rétorika feminismu a které se shodnou na tradičních rolích muže a ženy, jež budou patřit k většině rodin zanikajících tradičně až úmrtím jednoho z manželů.⁹⁶ Dá se předpokládat, že to budou s ohledem na jejich hodnotovou orientaci patrně spíše rodiny křesťanské. Obrátíme-li se v této souvislosti k cílům, které si vzhledem k rodině vytyčuje církev, nelze opominout poselství již několikrát zmiňované apoštolské adhortace *Familiaris consortio* Jana Pavla II. Podle ní se pohlavní výchova, základní právo a povinnost rodičů musí dít za jejich pečlivého vedení jak doma, tak ve vzdělávacích ústavech, které mají také kontrolovat. V tomto smyslu církev zdůrazňuje zásadu subsidiarity, které musí škola dbát (má provádět tuto výchovu ve stejném duchu, jako rodiče svěřených dětí).⁹⁷

Stát a církev mají dále podle tohoto dokumentu povinnost všemožně rodinám pomáhat, aby mohly přiměřeně dostát svým výchovným úkolům. Proto musí vytvářet instituce a aktivity, které rodiny oprávněně požadují – pomoc musí odpovídat tomu, co rodiny potřebují. Když

⁹⁴ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 212.

⁹⁵ Srov. tamtéž, s. 256 – 257.

⁹⁶ Srov. tamtéž, s. 226.

⁹⁷ Srov. *Familiaris Consortio*, §37.

se ve školách vyučuje ideologiím, které jsou v rozporu s křesťanskou vírou, musí rodina spolu s jinými rodinami (pokud možno prostřednictvím rodičovských sdružení) ze všech sil pomáhat mládeži, aby se neodcizila víře.⁹⁸ A konečně, společenský úkol rodiny se má projevat také v jednání politickém, to znamená, že rodiny se musí jako první zasazovat o to, aby státní zákony a nařízení nejen nezkracovaly práva a povinnosti rodiny, nýbrž aby je pozitivně podporovaly a obhajovaly. V tomto smyslu si mají být rodiny stále více vědomy toho, že v první řadě se ony samy chopit iniciativy v oboru tzv. *rodinné politiky*.⁹⁹

Psychologie i sociologie mají k současné neutěšené situaci manželství a rodiny své příspěvky, některé i velmi povzbuzující. Ačkoli dnes církev není tak početná, jak by si přála, stále ještě je v běžných rodinách nesrovnatelně více křesťanů, než psychologů či sociologů. A to je právě ten akční rádius, na který adhortace *Familiaris consortio* poukazuje. Kontrolují rodiče skutečně působení výchovně-vzdělávacích ústavů, kterým svěřili své děti? Vždyť nejde jen o výchovu pohlavní, ale o výchovu k lidství vůbec, která se ve formě různých etických témat objevuje ve školách. Samozřejmost rozvodu, která se v nich také vyučuje, není jistě politickou ideologií (alespoň ne výslovně), nicméně je to právě ta situace, kdy učební látka je v rozporu s křesťanskou naukou. A jsou si rodiny vědomy svého úkolu věnovat se rodinné politice, když školou reprodukované vědění ve svých důsledcích zkracuje potřeby rodiny?

Je stigmatem pozitivisticky orientované vědy, že se omezuje na pouhý popis a straní se hodnotících soudů. To může být v pořádku ve výuce fyziky či zeměpisu, ovšem ve výuce etických témat není strohá deskripce na místě. Kromě informací, že se manželství rozpadá z těch či oněch příčin a následkem toho dochází k rozvodu, by se mělo každému dítěti dostat i útěchy, že se tomu dá předcházet tak či onak a další pomoc lze nalézt tam a tam. V této souvislosti se jeví důležitým neopustit myšlenku na v úvodu zmiňovaný výzkum praktické prezentace rozvodu jako učební látky ve výuce a pokusit se jej realizovat znovu a propracovaněji. Jeho výsledky by mohly poskytnout solidní faktický základ pro iniciaci žádoucích úprav a změn.

Prevence a cesty pomoci narušeným rodinám ovšem v neposlední řadě závisí i na soustavě hodnot, které si společnost vytváří. Již před 45 lety upozorňoval Langmeier,¹⁰⁰ že mimořádný význam má v otázkách pomoci jev vsutku preventivní, totiž výchova k mateřství a k rodičovství vůbec. Ta bývá zatlačována do pozadí důrazem kladeným na vzdělání školní a profesní, přičemž o tom, jak bude dítě po stránce citové a charakterové utvářeno, rozhodují postoje rodičů, které se utvářejí dávno před narozením dítěte jejich vlastními prožitky a zku-

⁹⁸ Srov. *Familiaris Consortio*, §40.

⁹⁹ Srov. tamtéž, §44.

¹⁰⁰ Srov. LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*, s. 228 – 230.

šenostmi, ale i díky zaměřené výchově. I když víme, že osobnost dospělého člověka je ještě přístupna rozsáhlé reedukaci, je jistě výhodnější přetrnout tyto řetězy nepříznivých příčin a následků co nejdříve. Skalková k propojení společenských hodnot a školní výuky uvádí, že didaktická transformace učiva reflektuje obsah kultury do školního vzdělávání, že: „Tvorba učebních osnov představuje složitý proces, při němž se uplatňují hlediska epistemologická, axiologická, sociologická, kulturněhistorická, psychologická, pedagogická aj. ve složitých vzájemných vztazích.“¹⁰¹ Nabízí se otázka: „Quo vadis, česká axiologie?“

Je zjevné, že se zde otevírá široký prostor pro aktivity rodiny, ale i církve jako celku, které by volaly po nápravě a účinně se jí snažily prosazovat. Prvním krokem je zájem. Zájem nejširší veřejnosti o problematiku partnerských vztahů, účinné a progresivní řešení krizí v mezilidských vztazích, zájem o následky krizí nezvládnutých. Tato témata jsou bohatě zpracovávána ve vědecko-populární literatuře – tu ale děti školního věku nečtou. Čtou učebnice, hovoří s učiteli, pozorují dění ve vlastní rodině. Když už byly mnohé funkce rodiny vyvlastněny, včetně té výchovně-vzdělávací, vyžadujme v rámci rodinné politiky, aby škola skutečně využívala vědecké poznatky v šíři, ve které jsou známy, a to právě v etických tématech mezilidských vztahů. Změnit tuto situaci znamená vskutku téměř sisyfovský úkol, ovšem to je zpočátku každá snaha o inovaci. Zmapovat současný stav, ze kterého lze vycházet, a naznačit možné cesty si vzala za cíl tato práce.

¹⁰¹ SKALKOVÁ, J. *Obecná didaktika*, s. 75.

SEZNAM LITERATURY

a) Literatura primární

- BECK, U. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha : Sociologické nakladatelství SLON, 2004. ISBN 80-86429-32-6.
- BLAŽKOVÁ, P. et. al. Rozvody rodičů dětí školního věku: příčiny, dopady na dítě, možnosti prevence. In SMÉKAL, V.; LACINOVÁ, L.; KUKLA, L. (eds.) *Dítě na prahu dospívání*. Brno : Barrister a Principal, 2004, s. 160 – 171. ISBN 80-86598-84-5.
- Familiaris Consortio. O úkolech křesťanské rodiny v současném světě. Apoštolská adhortace Jana Pavla II. z 22. listopadu 1981*. Praha : Zvon, 1992. ISBN 80-7113-067-2.
- LANGMEIER, J. *Psychická deprivace v dětství*. Praha : Státní zdravotnické nakladatelství, 1963. ISBN neuvedeno.
- LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Praha : Grada Publishing, 1998. ISBN 80-7169-195-X.
- MACEK, P. *Adolescence*. 2., upr. vyd. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. 2. vyd. Praha : Portál, 1995. ISBN 80-7178-058-8.
- MATĚJČEK, Z.; BUBLEOVÁ, V.; KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha : Psychiatrické centrum Praha, 1997. ISBN 80-85121-89-1.
- MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha : Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-897-0.
- MOŽNÝ, I. *Proč tak snadno?* Praha : Sociologické nakladatelství SLON, 1999. ISBN 80-85850-80-X.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha : Sociologické nakladatelství SLON, 2006. ISBN 80-86429-58-X.
- MÜLLER, O. *Občanská výchova pro 8. ročník zvláštní školy*. Praha : Septima, 1995. ISBN 80-85801-37-X.
- MÜLLER, O. *Občanská výchova pro 8. ročník zvláštní školy*. Praha: PARTA, 2003. ISBN 80-7320-021-X.
- NOVÁK, T. *Rodičovské judo. Dítě během rozvodového řízení*. Praha : Grada publishing, 2000. ISBN 80-247-000-2-6.
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

b) Literatura sekundární

- BORECKA-BIERNAT, D. Společensko-rodinná podmíněnost agresivní strategie jednání v obtížné společenské situaci u mládeže. *Československá psychologie*, 2005, roč. 49, č. 6, s. 496 – 504.
- Kodex kanonického práva*. Praha : Zvon, 1994. ISBN 80-7113-089-3.
- HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1.
- KULÍSEK, P. Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). *Československá psychologie*, 2000, roč. 44, č. 5, s. 404 – 423.
- LANGMEIER, J.; MATĚJČEK, Z. *Citová deprivace v dětství*. Praha : Avicenum, 1974. ISBN neuvedeno.
- LENGEROVÁ, J. *Rozvod! Rozvod?* Praha : Road, 1992. ISBN 80-85385-04-X.
- MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha : Panorama, 1990. ISBN 80-7038-078-0.
- VEREŠOVÁ, M.; HUŠVÉTYOVÁ, J. Štýly rodinném výchovy a rizikové správanie divčat a chlapcov v období puberty. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 2005, roč. 40, č. 1, s. 17 – 29.

ABSTRAKT

BLÁHOVÁ, Z. *Rozvod a jeho vliv na dítě.* České Budějovice 2007. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce I. Čejková.

Klíčové pojmy: manželství, manželská krize, rozvod, dítě (vlastní a nevlastní), deprivace, rodina, církev, společnost, křesťanské hodnoty

Práce se zabývá aspekty rozpadu manželství, resp. rodiny, jeho prediktory a některými korelátory a příčinami, ale i dopady rozvodu na členy rozvrácené rodiny, zejména na dítě.

První část charakterizuje okolnosti vzniku manželství, krize manželského soužití a okolnosti rozpadu manželství a rodiny. Druhá část pojednává o aspektech rodičovství, o vývojově podmíněných dopadech rozvodu na dítě, úloze anamnézy dítěte v těchto dopadech a o možném deprivacním vlivu rozvodu.. Třetí část se zabývá pojetím rodiny jako celku, a to situací rodiny v současné společnosti a rodinou jako společenstvím.

ABSTRACT

BLÁHOVÁ, Z. *The divorce and its influence upon a child.* České Budějovice 2007. The BA thesis. Theological faculty of Southern Bohemian University, České Budějovice. The Pedagogy Department. The acting supervisor is Mrs I. Čejková.

Key words: marriage, marriage crisis, divorce, child (own and stepchild), deprivation, family, Church, society, Christian values

The thesis regards not only the aspects of a marriage or family failure, its predictors and some correlates and reasons but also the divorce impact on members and children of a disrupted family.

The first part describes the circumstances of a marriage formation, a crisis of a wedded life and a background of a matrimony and family break up. The second part deals with the parenthood aspects, genetically conditioned divorce impacts on a child, task of a child anamnesis in these impacts and with a possible deprivation influence of a divorce. The third part concerns the family conception as a unit and a family situation in a current society and also a family as a community.